

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ
ПОСТАТЕЙ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.) У
ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Виконала студентка 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Розборська Іванна Петрівна

Керівник: Гамрецька Галина Степанівна,
кандидат філософських наук

Рецензент: Левандовська Людмила Миколаївна,
кандидат історичних наук

Хмельницький – 2022 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1 Сучасники Української революції про її керманичів.....	7
1.2 Погляди сучасних науковців про діячів Української революції.....	14
1.3 Висвітлення історичних постатей Української революції в шкільних підручниках історії.....	19
РОЗДІЛ 2. ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	25
2.1 Методичні підходи для вивчення історичних постатей на уроках історії.....	25
2.2 Традиційна методика вивчення історичних постатей Української революції.....	35
2.3 Застосування сучасних технологій при вивченні історичних постатей української революції.....	46
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена переосмисленням парадигми освіти, модернізації змісту, форм і методів становлення особистості на основі гуманізації освіти, створення сприятливих умов для її самореалізації. Вирішення цих завдань стає можливим в першу чергу через олюднення змісту історичної освіти. Тобто в центрі уваги мають бути конкретні люди чи етнос, що творили і жили в певну історичну добу.

Події, що відбуваються в Україні просто зараз, російсько-українська війна, вимагають значно більшої уваги до історії, адже без неї не є можливим розвиток країни, і як ми бачимо, ми маємо засвоювати уроки, що дає нам історія.

Для становлення України, що відбувалося протягом багатьох століть, було віддано велику кількість людських життів. І як ми бачимо сьогодні, боротьба за незалежність не закінчилася, вона все ще триває, і ми все ще мусимо втрачати велику кількість людей, справжніх героїв, для обстоювання нашої незалежності.

Кожне покоління пишається своїми видатними персонами. Саме особистість, яка володіє здатністю мислити, тісно пов'язана із певним середовищем і здатна на нього впливати, і є об'єктом нашої уваги.

Сьогодні вчителю історії дуже важливо вміти висвітлити історію Української революції крізь призму діяльності історичних постатей, показати їх вплив на історичні процеси.

Вибір особистостей для вивчення у шкільному курсі історії, які ми досліджували, є цілком суб'єктивним, і залежить від існуючих освітніх традицій та популярності серед дослідників.

Зі здобуттям Україною незалежності героями стають представники національно-визвольного руху. Сьогодні, коли Україна інтегрує до Європейського простору, акценти зміщуються на будівничих національної держави та носіїв загальнолюдських цінностей.

За роки незалежності України у науковому середовищі відбулися значні зміни, на передній план вийшли питання національно-визвольних змагань. В цьому контексті Українська революція стала однією з найпопулярніших тем досліджень істориків, окремо звісно, вони виділяють і діячів революції. Завдяки подоланню радянської інтерпретаційної парадигми подій, творчого застосування напрацювань діаспорних учених, розширено межі дослідницького дискурсу, частково подолано диспропорцію у висвітленні окремих періодів Української революції, здійснена спроба інтеграції української науки у сучасний світовий простір.

Сьогодні ми не можемо дати однозначних оцінок діяльності тодішніх історичних і політичних діячів, всі вони викликають безліч протиріч. Немає однозначної думки про їх методи розбудови української держави, як не було однозначного бачення майбутнього існування незалежної (чи ні) України в самих тодішніх діячів. М. Грушевський, В. Винниченко, П. Скоропадський, С. Петлюра, М. Міхновський, В. Липинський (і багато інших) – кожен з них намагався втілити свій задум «України» як такої, кожен зробив значний внесок у цю справу, і кожен допустився певних помилок.

Але врешті в процесі важкої трансформації, політичних переворотів, повстань і бунтів, змін соціальних і політичних на українській і світовій арені, викристалізовувалася і консолідувалася українська нація. За доволі короткий час Української революції 1917-1921 рр. відбувалися значні зміни в свідомості українців.

Ступінь дослідженості проблеми. На сьогодні ми маємо достатньо багато напрацювань по темі історичних постатей періоду Української революції 1917-1921 рр., в першу чергу – завдяки сучасникам революції. Усі ці люди були справжніми інтелектуалами, істориками, письменниками, політиками, публіцистами. Більшість діячів мали пряме відношення до революції, були її безпосередніми учасниками. Тому згодом, всі свої бачення, судження, враження вони відображали в спогадах, мемуарах, щоденниках та записах, а також в численних листуваннях. Інформацію про особистостей

доби Української революції знаходимо у: М. Грушевського, В. Винниченка, П. Скоропадського, Є. Чикаленка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, П. Болбочана, М. Шаповала, С. Петлюри.

Щодо сучасних досліджень, то варто відзначити, що інтерес до зазначеної теми не вщухає. З новою потужністю відновилися дослідження до сторіччя Української революції, тобто починаючи з 2017 року. Проте і до цього часу прожовується публікація науковцями низка праць, які ми активно використовували під час дослідження теми нашої наукової роботи. Зокрема праці Я. Грицака, В. Солдатенко, В. Кульчицького, С. Плохія, В. Сергійчука та багатьох інших.

Об'єкт дослідження: Українська революція (1917-1921 рр.).

Предмет дослідження: дидактичні засади вивчення історичних постатей Української революції (1917-1921 рр.) .

Мета дослідження: на основі аналізу наукової літератури, а також вивчення освітніх практик визначити та описати теоретико-методичні засади вивчення історичних постатей Української революції (1917-1921 рр.) в старших класах.

Реалізація цієї мети зумовила постановку і вирішення таких взаємопов'язаних **завдань:**

1. З'ясувати особливості оцінок діячів Української революції їхніми сучасниками.
2. На основі аналізування історичної літератури актуалізувати сучасні підходи до вивчення історичних постатей Української революції.
3. Здійснити аналізування підручників історії України для 10 класу на предмет відображення в їхньому змісті історичних постатей Української революції.
4. Описати традиційні й сучасні методи та технології вивчення історичних постатей Української революції в 10 класі.

Методи наукового дослідження.

а) теоретичні – аналіз і синтез наукових джерел із теми дослідження,

аналогія, порівняння, систематизація, узагальнення, застосовані під час вивчення історичної літератури з метою визначення особливості оцінок діячів Української революції їхніми сучасниками, а також актуалізації сучасних підходів до вивчення історичних постатей Української революції;

б) *емпіричні* – анкетування, тестування, спостереження, бесіда, складання й аналіз творчих завдань, що використовуються для дослідження сучасного стану використання традиційної методики та інноваційних технологій під час вивчення історичних постатей Української революції в 10 класі; контент-аналіз шкільних підручників історії.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні теоретико-методичних засад вивчення історичних постатей Української революції (1917-1921 рр.) в старших класах.

База проведення дослідження. Дослідницьку роботу було проведено на кафедрі суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Апробація дослідження. Основні положення й результати наукового дослідження викладені в тезах доповіді «Історичні постаті доби Української революції 1917-1921 рр. крізь призму української національної ідентичності» та опубліковані у збірнику матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Студентська молодь у науці» (Хмельницький, 12 травня, 2022 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (71 найменування) та додатків. Основний зміст дипломної роботи викладено на 60 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Сучасники Української революції про її керманичів

Українська революція на сьогодні є однією з найважливіших подій в історії України. Складні державотворчі процеси, що тоді охопили Україну, не могли пройти повз уваги тодішніх істориків, письменників, і навіть простих громадян. Велика кількість учасників політичних процесів – представників українського руху, більшовиків, білоармійців – записували свої спогади про події, що відбувалися. Тому, сьогодні ми маємо багато мемуарів, спогадів, листувань, щоденників, або просто історичних праць, на основі яких ми можемо досліджувати тему історичних постатей Української революції та робити певні висновки.

Писали про тодішні події в Україні: М. Грушевський, В. Винниченко, П. Скоропадський, Є. Чикаленко, Д. Дорошенко, І. Мазепа, М. Шаповал, О. Лотоцький, Є. Коновалець, С. Шухевич, М. Ковалевський, М. Галаган і навіть В. Затонський, Є. Бош та В. Антонов-Овсієнко. Тобто люди з різними баченнями, різними ідеологіями та прагненнями описували події, які відбувалися в 1917-1921 рр. на українських землях. У своїх працях вони, зазвичай, зачіпали і тему ролі особистостей в буремних подіях революції.

Діяльність Центральної Ради та перші роки Української революції відобразив у своїх спогадах визначний її діяч – Михайло Грушевський. У своїх особистих листуваннях М. Грушевський часто згадував В. Винниченка. Стосунки між ними не були поганими, але вони доволі часто розходились у судженнях про щось, особливо це відчувалося в часи Центральної Ради, коли В. Винниченко був заступником М. Грушевського. Різні погляди на подальше України неабияк псували стосунки двох політиків, проте їм вдавалося оминати серйозних конфліктів. У своїх «Споминах» М. Грушевський дещо відкрив тему стосунків з В. Винниченком, та зізнавався у

їх складності і загостренні в міру розвитку політичних подій. Крім того, Михайло Сергійович, зізнавався, що відчував неприязнь з боку В. Винниченка, а також вбачав у ньому хворобливо-амбітну вдачу [17, с. 37].

В. Винниченко у своїх поглядах та висловах був значно сміливішим за М. Грушевського. На відміну від нього, В. Винниченко у своїх щоденниках не надто підбирав слова, описуючи свого сучасника: «Через це безлюддя, бідність на культурні сили, і Грушевський серед деяких патріотів у генії попав. Написати 8 томів історії України – річ, розуміється, поважна. Правда, ні трішки не геніально, навіть чи талановито. Читати її можна за кару...».

У праці «Заповіт борцям за визволення» В. Винниченко, крім свого погляду та опису подій, також згадує С. Петлюру. Відомо, що довгий час між В. Винниченком та С. Петлюрою тривав конфлікт. Причин цих розмовок між двома дуже поважними діячами було дуже багато. Сам В. Винниченко говорить про те, що С. Петлюра зовсім випадково став Генеральним Секретарем військових справ, бо тільки брак обдарованих і розумних людей, змусив В. Винниченка прийняти С. Петлюру спочатку до лав соціал-демократів, а згодом радити його для більш високої посади [10]. Про ці події автор «Заповіту...», як видно, шкодує і вважає своєю помилкою усяке потурання С. Петлюрі. Подальші події він описує так: «Розвиток подій залишив Петлюру на цій посаді. Він, розуміється, ніякого ні знання, ні уміння, ні талантів у військових справах не виявив, але пройнявся великою честолюбністю. Прибравши собі титул «Головного Отамана», він дбав за зверхній бік своєї функції, весь свій час уживав на наради та на «накази по армії», якої не було, правив урочисті служби божі й кінець кінцем так занедбав справу реального формування українського війська, що Центральна Рада мусіла висловити йому догану й позбавити його за нездатність і недбальство поста Генерального Секретаря військових справ» [10, с. 25-26].

Більш серйозні протиріччя виникли у В. Винниченка з С. Петлюрою під час антигетьманського повстання. Так, за твердженнями В. Винниченка, С. Петлюра, замість того, щоб діяти спільно з Директорією, почав повстання

окремо від них, і таким чином прагнув пов'язати його саме зі своїм ім'ям: «А коли Директорія і члени Національного Союзу поодинці змогли пробратися через німецько-гетьманські кордони, що оточували Київ, то відозва, підписана «Головним Отаманом С. Петлюрою» про повстання вже ширилась по Україні. І вся акція зразу набрала отого характеру персональності, якого так боялися ініціатори й організатори повстання, почався рух не український, не державно-національний і соціальний, а Петлюрівський, не Національний Союз і його вибраний Вищий Орган керували ним, а якийсь Петлюра, якийсь головний отаман, такий самий, як були вже різні бандитські отамани на Україні за того часу, – Махно, Тютюнник, Григоріїв та інші» [10, с. 30].

Крім того, що В. Винниченко вважав С. Петлюру винним у провальному початку повстання проти П. Скоропадського, він також вважав, що петлюрівський рух серйозно зашкодив репутації українських демократичних змагань за свободу і незалежність, ніби поставивши тавро на ньому. В. Винниченко називає С. Петлюру людиною без принципів, при тому будь-яких: політичних, моральних і навіть національних. Загалом, зі спогадів В. Винниченка можна зрозуміти, що винним за багато невдач українського визвольного руху він вважає саме С. Петлюру.

Окрім С. Петлюри, В. Винниченко відверто зневажає, а можна навіть говорити, що ненавидить П. Скоропадського. Звичайно, сьогодні нам це є абсолютно зрозумілим, адже політичні амбіції В. Винниченка привели його до антигетьманського повстання, хоча події могли розвинутиись зовсім іншим чином, адже П. Скоропадський пропонував В. Винниченку інший шлях: шлях співпраці та спільних реформ. Проте, останньому була максимально неприємна особа гетьмана. Ось як він відгукується про нього в своєму щоденнику: «Смішним і малесеньким видається весь процес переговорів з тим нещасним, тупим і слинявим кретином з приводу «кабінету». От він сидить у червоному «моєму» кабінеті, за тим самим столом, за яким я приймав делегації, послів від Антанти, комісарів, більшовиків. Наскільки велика сила автосугестії: цей обмежений неосвічений, мабуть, хворий офіцер

руської армії цілком щиро вірить у те, що він гетьман, себто людина вища за інших, що мають право на власть і що інші те право признають і поважають його. Він старається поводитися просто і сам це одмічає, а також його приближені одмічають з притиском, що він поводить з усіма зовсім-зовсім просто, як звичайна людина. Білява, лиса, довгаста голова з породистим носом і круглими, каламутними, неуважними, немов трохи розтеряними очима. В куточках губ набирається слина і білою піною набивається там, коли він говорить. А говорити ця «звичайна людина» любить, але говорить кострубатими, пошарпаними, неохайними фразами, запинаючись, перестрибуючи на друге, забуваючи тему, кречучи і роблячи враження людини, яку треба одправити в лікарню. Тим часом класовий інстинкт у цього дегенерата досить дужий. І класова честолюбність не мала. Йому хочеться зіграти якусь немалу ролю. Ролю відновителя «твердих устоїв правопорядку» [11, с. 137].

В свою чергу, П. Скоропадський у своїх спогадах про події 1917-1918 рр. був значно скромнішим у висновках і судженнях щодо сучасників, зокрема й про С. Петлюру, одного з тих політичних діячів, котрий безпосередньо доклав багатьох зусиль для перевороту і усунення його від влади. Проте у своїх спогадах П. Скоропадський в більшій мірі схвально відгукується про С. Петлюру, називаючи його людиною «чистою» та «щирою», а також вважає, що Симон Васильович міг бути надзвичайно корисним у гетьманському уряді [58, с. 133].

Щодо В. Винниченка, то П. Скоропадський не був щедрим на похвалу чи навіть найменшу симпатію. Він щиро вважав, що все, що робить Володимир Кирилович – це лише прагнення власної вигоди і задоволення власних потреб. Заради цього той може змінювати політичний курс. Тому П. Скоропадський писав про В. Винниченка так: «Демагог, що знаходиться у владі елементів прямо таки антидержавних...ця людина, ніколи не в стані буде втриматися хоча б і на лівій сходинці, а без сумніву скотиться нижче, аж до повного більшовизму» [58, с. 254, 294].

Про представників самостійницького табору – Миколу Міхновського та Дмитра Донцова – П. Скоропадський загалом відгукується з прихильністю. М. Міхновського він хоч і вважав шовіністом та говорив про те, що не любить у ньому «крайнього українства», проте програму внутрішньої політики партії демократів-хліборобів, гетьман підтримував[58, с. 128-129].

Д. Донцов взагалі був на службі у П. Скоропадського і керував інформаційно-пресовою службою. Загалом їхні стосунки були поважливі та доброзичливі. Проте після «Федеративної грамоти» геть зіпсувалися, хоч і згодом П. Скоропадський визнав свою помилку та навіть закликав Д. Донцова до співробітництва. Але той на пропозицію так і не пристав [58, с.79].

Згадуючи Д. Дорошенка, П. Скоропадський не був надто приязним у своїх висловлюваннях. Він називав його «ярим українцем» з «галицькою політикою». Також говорив про те, що Д. Дорошенко постійно піклується про українські справи, і про те, що про нього подумують в українських колах. Тобто, незважаючи на блискучу міжнародну політику, яку провадив Д. Дорошенко, П. Скоропадському він не надто подобався, і він не надто оцінював його вміння і таланти. Хоча варто також зазначити, що згодом, вже в еміграції Д. Дорошенко знову був наближеним до Павла Петровича, незважаючи на такі неоднозначні відгуки останнього[58, с. 91].

Сам Д. Дорошенко є автором багатьох історичних праць, зокрема і про Українську революцію 1917 -1921 рр. У мемуарах «Мої спомини про недавнє минуле» відображено не лише діяльність центральних органів української влади, але й становлення дипломатичної служби України, а також надано політичні портрети тогочасних діячів. У Д. Дорошенка до 1917 р. були гарні відносини з М. Грушевським: вони співпрацювали в Товаристві Українських Поступовців, а також на з'їзді УЦР.

У серпні 1917 року, коли М. Грушевський та інші члени ЦР обрали Д. Дорошенка головою Генерального Секретаріату, між ними двома з'явилися

певні політичні розходження. Тому Д. Дорошенко змушений був подати у відставку, а тому шляхи двох істориків розійшлися. Згодом у своїх мемуарах Д. Дорошенко не надто схвально відгукувався про діяльність М. Грушевського. Його відверто обурило повернення Михайла Сергійовича в Україну 1924 року.

Д. Дорошенко активно підтримував П. Скоропадського та його політику. Звичайно, як ми вже знаємо, гетьман не цілком був задоволений діяльністю Дмитра Івановича, проте сам міністр був цілком вірний своїм ідеалам, при тому не суперечачи ідеалам гетьмана. Схвально Д. Дорошенко відгукувався про свого тодішнього заступника О. Палтова, називаючи його здібною, розумною та енергійною людиною, що поводитися з надзвичайним тактом [25].

Одним з найбільших соратників та однодумців В. Винниченка був М. Шаповал, автор понад 400 різних праць, зокрема й про Українську революцію. Його праця «Велика революція», видана в Празі в 1928 р. – це ніби погляд «зверху» через 10 років після буремних подій в Україні. У цій праці Шаповал згадує багатьох діячів революції і дає їм певні оцінки. На думку М. Шаповала, ніхто з основних політичних діячів революції не був справжнім «невипадковим» політиком. М. Грушевського він називає великим істориком та ученим, який зовсім не мав ні політичного досвіду і хисту, ні досвіду керівництва. І загалом він відступив від своїх ідей та «еволюціонував» у есера та відмовився боротися з більшовиками, ніби приймаючи соціальну революцію. Як зазначав М. Шаповал, В. Винниченко був найбільш свідомим і палким революціонером, хоч і як письменник, все ж не зміг повною мірою взятися за справу будівництва нової держави. Прихід С. Петлюри у політику, М. Шаповал називає випадковістю, бо той не мав ні хисту, ні популярності серед мас. Хоча Микита Юхимович і визнає С. Петлюру одним з найбільш завзятих натхненників революції, все ж згодом у своїй праці покладає на нього персональну провину у провалі будівництва УНР.

Згадує М. Шаповал й про інших діячів, зокрема про Є. Петрушевича, якого не вважає революціонером і називає людиною слабкою, несучасною та відсталою, і хоча він був політиком, але вдача його зовсім цьому не відповідала [66].

Варто відзначити також Є. Чикаленка, якого історіографія не вважала за історика Української революції. Проте спогади і бачення, викладені у «Щоденнику» Є. Чикаленка наповнені документами та листами різних діячів революції, а також і судженнями самого автора. І хоча сам Євген Харламович обрав роль спостерігача революції, на сторінках свого щоденника він висловлював різні бачення ходу і розвитку подій. Є. Чикаленко мав великі претензії до української політичної еліти, і не бачив у жодному її представникові майбутнього лідера, що б об'єднав і очолив державу, на кшталт колись Б. Хмельницького. Він висловлювався різко і про М. Грушевського, і про В. Винниченка, і про П. Скоропадського. Певні надії, хоч і мізерні, покладав на С. Петлюру. Гетьманування П. Скоропадського Є. Чикаленко називає повним безглуздя, а самого гетьмана «не розумним та не розвиненим політично». З іншого боку, Є. Чикаленко засуджує В. Винниченка та М. Шаповала за антигетьманське повстання: «...помилкою було його скидати з гетьманства та ще саме тоді, коли в кабінеті вже мало не більшість міністрів були свідомі давні українські діячі, але ще більшою помилкою – виставляти його кандидатуру на Гетьмана-Монарха тепер, коли так попсована його репутація у всіх шарах та верствах української людності, що за ним може піти хіба якась невелика купка» [65, с. 250]. Щодо С. Петлюри, то він висловлювався так: «Але всі, навіть й особисті вороги його, мусять признати, що з українських імен ім'я Петлюри тепер найпопулярніше не тільки на Україні, а й по цілому світі, бо Україна так, чи інак, а всіма з'ясується тепер з ім'ям Петлюри. Ще в 17 році його знали менше, як Грушевського або Винниченка, а вже починаючи з повстання проти Скоропадського, хоч і не він його організував, ім'я його все росте й росте, завдяки перше всього тому, що він непохитно весь час держався ідеї

самостійності України і стояв на чолі уряду й армії, що боролася з московськими окупантами» [65, с. 251].

1.2 Погляди сучасних науковців про діячів Української революції

В умовах незалежності України, з відходом від радянських парадигм, та завдяки дослідженням діаспорних учених з'явилося дуже багато робіт істориків, присвячених подіям Української революції. У сучасних дослідженнях значну увагу приділяють не лише головним і найбільш відомим діячам революції, але й менш відомим особам, котрі все ж відігравали значну роль у подіях 1917 – 1921 рр.

Одним із перших сучасних дослідників теми Української революції став Я. Грицак. Його праця «Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття», вперше видана у 1996 році, увійшла до 30 найзнаковіших книжок часів Незалежності за рейтингом Українського інституту книги. У цій великій праці, значна частина відведена подіям національної революції, а також її ідеологам.

Я. Грицак стверджує, що П. Скоропадський будував не українську і не російську національну державу, а його погляди були дуже далекими від самостійницьких. Попри те, що гетьман був вихований насамперед підданим Росії та царю, а також своєму офіцерському обов'язку, він взяв на себе відповідальність розбудови Української держави, хоч і вірив, що у майбутньому вона увійде в союз з Росією. Важливими кроками в діяльності П. Скоропадського були питання щодо приєднання Криму до України, які все ж провалилися через вороже ставлення багатьох соратників Павла Петровича, та в силу інших політичних причин. Віддає належне Я. Грицак гетьманському уряду завдяки його успіхам у сфері науки та освіти.

Щодо В. Винниченка, автор наголошує, що досвід першого року революції його мало чому навчив. Так, він вважав основним змістом української революції прагнення селян до «всебічного визволення», а вину в

тому, що і В. Винниченко, і М. Грушевський все більше піддавалися впливові більшовицької ідеології, автор праці покладає на селянські настрої в Україні під час гетьманування П. Скоропадського.

Іншу сторону Директорії уособлював С. Петлюра, який, на думку Я. Грицака, відрізнявся від В. Винниченка малою схильністю до утопічних проектів і готовністю до будь-якої співпраці лише заради національної справи. Як зазначає автор, «його прагматизм поєднувався з харизматичними рисами: красномовний, енергійний, він умів надихати своєю позицією національно свідоме вояцтво і керувати ним у найкритичніші моменти» [16].

У книзі «Нариси історії української революції 1917-1921 років» розповідається про період в історії України, під час якого були реалізовані перші в ХХ ст. українські державотворчі проекти: Українська Народна Республіка, Українська Держава, Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Соціалістична Радянська Республіка. Нариси є узагальненням великого історіографічного доробку сучасних українських істориків, які займаються вивченням Української революції, а саме: В. Смолія, В. Верстюка, С. Кульчицького, В. Литвина, Ю. Терещенка та ін. У двох книгах описано і діяльність Центральної Ради, і гетьмана П. Скоропадського, і Директорії, а також ЗУНР.

Вартими нашої уваги є праці Ю. Митрофаненка, який зробив вагомий внесок у поширення інформації про події Української революції 1917-1921 рр.: вшанування пам'яті Юрія Горліса-Горського, Українських Січових Стрільців, Костя Пестушка. Він є автором книги «Українська отаманщина 1918-1919 років», а також багатьох статей про отаманщину. У книзі висвітлюється явище отаманщини, яке активно поширювалося в часи правління Директорії. У книзі згадуються політичні діячі УНР, та еволюція їх відносин з отаманами. Так, В. Винниченко, незважаючи на симпатію до молодих та відданих справі вояків, все ж бажав обмеження отаманського руху та позбавлення їх права керувати територіями. В той час як Петлюра, як Головний Отаман, не ліквідував отаманщину, а використовував її для

власних політичних цілей та амбіцій. Він, навпаки, віддавав накази, які сприяли поширенню отаманства. Аналізуючи ці події, ми можемо формувати певні твердження про стосунки лідерів Директорії. Автор книжки розповідає про те, що С. Петлюра «поступався В. Винниченку впливом та популярністю в УСДРП та не мав його і серед лідерів УПСР, тому для реалізації своїх планів він міг спиратися не на політичну, а на військову силу»[37, с. 66]. Окрім С. Петлюри, отаманщину використовували й інші діячі, наприклад, О. Андрієвський. Є. Коновалець згадував, що чудово розумів те, якою значною є небезпека надання отаманам значних прав. Проте, коли Січові Стрільці взялися за ліквідацію отаманщини, то дуже мала кількість членів Директорії їх підтримала.

В. Солдатенко у книзі «Проект Україна. 1918-1921 рр. Постаті» подає стислі матеріали про основних діячів, котрі стояли біля витоків відродження нації, зокрема про М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюру, М. Міхновського, Д. Дорошенка, П. Христюка, С. Голубовуча та багатьох інших.

М. Грушевському автор відводить вагому роль у формуванні висхідних підвалин нової політичної нації, наголошуючи на його авторитетності та умінні переконливо провадити свою політичну діяльність. Голова Центральної Ради, на думку В. Солдатенка, був твердо переконаний у тому, що реформи, які становили зміст Української революції, носили соціалістичний характер. Крім того, політичні гасла українського продовжували національну традицію, і Грушевський вважав це першочерговим фактором [59, с. 23-28].

Згадує В. Солдатенко у своїй праці й затятого самостійника М. Міхновського, котрого бачить як людину чисту, з правдивим баченням щодо відносин між Україною та Москвою. Також автор зазначає, що М. Міхновський зі своїми поглядами був не дуже зручний для М. Грушевського та В. Винниченка, тому ті усунули його від політичної діяльності ЦР задля висунення більш «зручнішого» їм на той час С. Петлюри. Сам ж М.

Міхновський навіть після відходу від політичних справ висловлював доволі різку позицію, щодо Директорії і вбачав у ній втілення соціалістичних орієнтацій, які він не поділяв [59, с. 77-79].

Є. Петрушевича автор згадує як визначного громадсько-політичного ті державного діяча Західної України. Євген Омелянович був справжнім борцем за українські інтереси та відстоював їх неодноразово у Відні, намагаючись довести право галичан на самовизначення. Посилаючись на І. Мазепу, В. Солдатенко називає такі риси характеру Є. Петрушевича: «Поміrkований демократ без революційного темпераменту. Чоловік без твердої волі й ясної думки...в критичні моменти він вагався та уникав радикальних рішень, шукав виходу у компромісах...» [59, с. 336]. Ще однією рисою Є. Петрушевича характеризує сам В. Солдатенко, називаючи його послідовним, навіть упертим і відстоюванні регіональних інтересів [59, с. 337].

Ще однією книгою, яку ми маємо брати до уваги, є праця С. Кульчицького та В. Солдатенка «Володимир Винниченко (Особистість і доба)». Книга є першою політичною біографією одного із засновників УНР, а також великого українського революціонера та видатного письменника. Узагальнюючи досягнення вітчизняної науки та істориків діаспори, користуючись архівними документами, матеріалами преси, величезними за обсягом і тривалістю щоденниковими записами й усім творчим здобутком В. Винниченка, автори відтворюють постать і справи свого героя впродовж життя, показують його сильні та слабкі сторони. Могутня особистість В. Винниченка істотно позначилася на перебігу революційних подій 1917-1919 років. Велика увага в книзі приділяється періоду Української революції [33].

Ще одному з найвизначніших діячів Української революції, видатному історичу М. Грушевському присвячена книга С. Плохія «Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського». Книжка Сергія Плохія це перша спроба політичної та інтелектуальної біографії Михайла Грушевського на фоні ідейних зіткнень його доби. Проаналізувавши в своїй праці дві таких

ідентичності Михайла Грушевського: історика та політика, автор пропонує цілком нове бачення його ролі в руйнуванні імперської ідеї триєдиної російської нації та формуванні українського національного проекту. Зокрема показано, як на М. Грушевського впливали події революції, що змусило його робити ті чи інші речі, та як це відбилося потім на ньому як історика [55].

Присвячені праці і Симону Петлюрі. До прикладу В. Сергійчук написав працю «Симон Петлюра», в якій він описує шлях С. Петлюри, пройшовши який, він став символом українського опору. Автор намагається показати нам «справжнього» Петлюру, без чорно-білого розфарбування [56].

Слід згадати про ще одну непересічну постать Української революції – полковника П. Болбочана. Про його діяльність описано в книзі В. Сідака, Т. Осташко, Т. Вронсько «Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника». В даній праці пропонуються документальні матеріали, що сприяють поглибленню знань про П. Болбочана, як одну з найяскравіших постатей національно-визвольних змагань. А також опубліковано матеріали судової справи проти П. Болбочана, його листи до провідників Директорії УНР, уривки зі спогадів сучасників. П. Болбочан зустрів революцію уже свідомою людиною, з певними поглядами на армію та суспільство. І в той час, коли більшість політичних діячів чекали від революції саме соціальних перетворень, П. Болбочан в першу чергу прагнув до розбудови української держави. Реалізації цієї мети він присвятив свою діяльність. Багато сучасників називали П. Болбочана аполітичним, без чіткої політичної орієнтації. Проте завдяки своєму військовому хисту він мав повагу серед вояків. Слід зазначити, що П. Болбочан не належав до жодної політичної партії, більш того, як згадує Б. Монкевич, він постійно підкреслював, що «військо мусить бути аполітичне і що всілякі заходи ввести до війська політику і партійність будуть у самій основі своїй викорінені» [57, с. 15].

1.3 Висвітлення історичних постатей Української революції в шкільних підручниках історії

Період Української революції вивчають учні в 10 класі на уроках історії України. Навчальна програма, рекомендована МОН України, розрахована на 52 години. У структурі класу виокремлено такі розділи:

«Повторення. Вступ.

Розділ 1. Україна в роки Першої світової війни.

Розділ 2. Українська революція, розпад Російської імперії та постання національної держави – Української Народної Республіки.

Розділ 3. В боротьбі за українську незалежність.

Розділ 4. Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Розділ 5. Західноукраїнські землі в міжвоєнний період.

Розділ 6. Україна в роки Другої світової війни» [53].

Як бачимо зі структури курсу необхідна нам тема історичних постатей доби Української революції вивчається у другому та третьому розділі.

Зміст обраної нами теми дослідження відображений у шкільних підручниках історії. Оскільки на уроці підручники відіграють найчастіше головну роль, ми здійснили їх детальний аналіз, для того щоб зрозуміти, чи якісно відображені історичні постаті періоду Українською революції 1917-1921 рр.

За визначенням, яке надає нам О. Пошетун, до основних функцій підручника відноситься: носій інформації; інструмент розвитку та виховання; інструмент навчання; засіб засвоєння знань та спосіб для організації самостійної роботи. Серед ключових компетентностей, які формує в учнів підручник: громадянська; навчальна; соціальна; культурна. А серед предметних компетенцій: уміння здійснювати історичний аналіз; розвиток критичного та історичного мислення; уміння орієнтуватися в історичній інформації.

Для того, щоб з'ясувати особливості відображення історичних постатей доби революції в різних підручниках історії України, нами було

опрацьовано чинні підручники для 10 класу таких авторів: В. Власов, С. Кульчицький; О. Гісем, О. Мартинюк; Н. Гупан, О. Пометун. В усіх підручниках історії, що рекомендовані Міністерством освіти і науки України, структура курсу відповідає навчальній програмі (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Структура шкільних підручників історії України для 10 класу

О. Гісем, О. Мартинюк	В. Власов, С. Кульчицький	Н. Гупан, О. Пометун
Розділ I. Україна в роки Першої світової війни. Розділ II. Початок Української революції. Розділ III. Розгортання Української революції. Боротьба за відродження української державності. Розділ IV. Встановлення й утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні. Розділ V. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період. Розділ VI. Україна в роки Другої світової війни.	Розділ I. Україна в роки Першої світової війни. Розділ II. Українська революція. Розділ III. Розгортання визвольних змагань. Розділ IV. Утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні. Розділ V. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період. Розділ VI. Україна в роки Другої світової війни.	Розділ I. Україна в роки Першої світової війни. Розділ II. Початок Української революції. Розділ III. Розгортання Української революції. Боротьба за відродження української державності. Розділ IV. Встановлення й утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні. Розділ V. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період. Розділ VI. Україна в роки Другої світової

		війни.
--	--	--------

Як видно з таблиці, в різних авторів однаковий підхід щодо періодизації історії України. Назви розділів підручників відповідають змісту навчальної програми і повністю їх відтворюють. Оскільки нас найбільше цікавлять другий та третій розділ, ми зупинимося детальніше на їх аналізі.

Автори підручників використовують однакові підходи до періодизації Української революції та загалом подають інформацію у схожій хронологічній послідовності. Загалом, параграфи в підручниках часто співзвучні, несуть інформацію однакову, проте в різних інтерпретаціях, залежно від підходу авторів. Події висвітлено у хронологічному порядку, без будь яких відхилень від загальновідомих фактів.

Відомо, що важливе значення має робота з ілюстративним матеріалом, під час опрацювання змісту підручників. Тому під час дослідження нами було здійснено контент-аналіз трьох підручників історії України для 10 класу на предмет розміщення у їхньому змісті ілюстрацій про добу Української революції. Варто відзначити, що контент-аналіз – це метод, що вивчає документи і полягає у квантифікаційній обробці матеріалу з подальшою інтерпретацією матеріалів. Контент-аналіз містить в собі весь цикл необхідних дослідницьких процедур – починаючи від вибору власне одиниць дослідження і до подальшої інтерпретації отриманих результатів. Характерним для цього методу є строгість процедури та об'єктивність висновків. Контент-аналіз може застосовуватися в різних соціально-гуманітарних науках, зокрема: соціології, історії, політології, психології, правознавстві та літературознавстві. За допомогою цього методу можна вивчати:

- внутрішню структуру документів та закономірності його побудови;
- проблеми соціальної дійсності, що можуть бути порушені в тексті;
- експліцитний та імпліцитний зміст документу чи необхідного нам тексту.

Виділяють також два типи контент-аналізу – це якісний та кількісний. Тобто, якщо це якісний аналіз, то він пов'язаний із фіксацією нетривіальних висловлювань або ж мовних інтонацій; щодо кількісного аналізу, то він направлений на виявлення конкретних тем, символів чи слів, які містяться в тексті.

Пропонуємо кількісний контент-аналіз підручників з історії України для 10 класу на предмет частоти появи текстового та ілюстративного матеріалів у змісті підручників під час вивчення теми «Українська революція 1917-1921 рр.», який відображено у таблиці 1.2.

Для дослідження нами було опрацьовано два розділи підручників: розділ 2 – початок Української революції та розділ 3 – розгортання революції.

Таблиця 1.2

Співвідношення тексту та ілюстрацій з теми «Українська революція 1917- 1921 рр. у змісті підручників історії України (10 клас)

Автори підручника	Текстовий матеріал (кількість сторінок)	Ілюстративний матеріал (кількість ілюстрацій)
О. Гісем, О. Мартинюк	85	36
В. Власов, С. Кульчицький	80	69
Н. Гупан, О. Пометун	97	39

Найбільша кількість ілюстративного матеріалу у підручнику авторів В. Власова та С. Кульчицького, крім поданих там світлин діячів, картин, фото нагород, є ще достатня кількість схем та карт. Найменша ж кількість ілюстрацій у підручнику О. Гісема та О. Мартинюка. Проте їх якість є задовільною. Натомість якість ілюстративного матеріалу у підручнику Н. Гупана та О. Пометун, бажає бути значно кращою.

Окрему увагу варто приділити також саме портретам та світлинам історичних діячів революції, оскільки подання такого матеріалу є надзвичайно важливим під час вивчення історії України, а саме конкретно

теми Української революції. Це необхідний елемент для якісного навчання учнів, в першу чергу тому, що портрети дуже часто використовуються на зовнішньому незалежному оцінюванні. Тому ми серед поданих ілюстрацій окремо дослідили кількість поданих світлин з історичними особами. Результати цього дослідження розміщені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Співвідношення кількості ілюстративного матеріалу з кількістю зображень історичних осіб доби Української революції

Автори підручника	Кількість загального ілюстративного матеріалу	Кількість зображень історичних діячів
О. Гісем, О. Мартинюк	36	13
В. Власов, С. Кульчицький	69	19
Н. Гупан, О. Пометун	39	9

Як бачимо з даної таблиці, найбільша кількість історичних діячів зображена у підручнику В. Власова та С. Кульчицького, а найменша у Н. Гупана та О. Пометун. Проте варто відзначити, що зображення, які містить у собі посібник О. Гісема та О. Мартинюка, не завжди є тими ключовими особами Української революції. Так, до прикладу у цьому підручнику містяться зображення таких діячів, як В. Чучупак, Г. Петровський та Є. Бош, але відсутні окремі зображення таких діячів як: С. Петлюра, В. Винниченко, М. Міхновський, С. Єфремов. У двох інших підручниках такі зображення наявні, причому надано як окремі портрети діячів, так і загальні світлини, що зображують ті чи інші історичні події. Також поряд зі світлинами історичних осіб подано їх коротку біографію, а конкретно тієї її частини, яка стосується саме подій Української революції.

Варто зазначити, що у всіх підручниках (у переважній більшості – авторства В. Власова та С. Кульчицького) містяться різноманітні документи. Окрім Універсалів чи інших політичних документів, ми можемо побачити

також і особисті листування, записи в журналах та статті, а також записи певних осіб у своїх щоденниках.

Загалом, на нашу думку, усі автори підручників достатньою мірою розкривають роль та місце в історії конкретних політичних та історичних діячів. Усі автори приділяють значну увагу, крім відомих М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри та П. Скоропадського, й іншим діячам Української революції. Щоправда кількість такого матеріалу різниться в підручниках.

Також у підручниках наявні практичні заняття після кожного розділу. Так, автори Н. Гупан та О. Пометун пропонують учням виконати практичне заняття на тему «Початок Української революції: загальноукраїнський та регіональний виміри» та розробити на цю тему проект, після закінчення розділу 2. Автори О. Гісем та О. Мартинюк після закінчення цього ж розділу пропонують практичне заняття на тему «Державне будівництво УЦР: здобутки та прорахунки». В. Власов та С. Кульчицький темою практичного заняття обирають «Брестський мирний договір. Політичні наслідки та реакція суспільства». Після 3-го розділу також є практичні заняття на теми: «Повсякдення українців 1917-1921 рр.» (О. Пометун, Н. Гупан); «Місця Української революції в моєму населеному пункті» (О. Гісем, О. Мартинюк); та «Портрет Симона Петлюри на тлі епохи» (В. Власов, С. Кульчицький). Тобто і тут ми можемо відзначити, що лише в одному підручнику практичне заняття присвячено саме конкретній особі періоду української революції.

РОЗДІЛ 2

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

2.1 Методичні підходи для вивчення історичних постатей на уроках історії

Оскільки питання щодо вивчення історичних діячів на уроках історії є доволі актуальним для сьогоденної шкільної освіти, нам варто зупинитись більш детально на методичному аспекті проблеми. Справа в тому, що сьогодні перед вчителем історії стоїть завдання гуманізації, тобто «олюднення» історії, необхідність розкриття важливості конкретної людини в історичному процесі. І вчителям, і методистам є зрозумілим той факт, що через призму саме тієї чи іншої особи в історії, навчальний матеріал та його сприйняття, засвоюється значно краще, а також сприяє формуванню особистості учня. Варто відзначити, що школярі з кращою готовністю запам'ятовують саме історичний процес в якому зображено діяльність історичних постатей, ніж простий виклад матеріалу, без забарвлення яскравими діячами тієї чи іншої епохи. Власне на уроці учень має, окрім того, що засвоїти поданий вчителем матеріал, також навчитися рефлексувати, розвивати компетентності.

Під історичними посталями маємо на увазі людей, котрі зробили такі важливі внески, що призвели до змін в житті суспільства, і тому їх діяльність тепер є предметом історичних досліджень. Щодо поняття висвітлення історичних діячів під час вивчення історії, маємо розуміти певні фрагменти навчального матеріалу, які представлені у підручниках чи посібниках з історії України.

Наведемо декілька причин, чому шкільна історична освіта не може обійтися без детального вивчення діяльності історичних осіб:

- У певних сферах життя суспільства головну роль відіграють лише певні особи, які часом не просто накладають свій відбиток на розвиток історичних процесів та подій, а також і змінюють їх, причому в напрямі, який ніяк не впливав з об'єктивних обставин.
- Неможливе повноцінне вивчення історії без розуміння ролі особи в історії. Теорія значно краще буде засвоюватись учнями через призму особистості.
- Прогрес, що відбувається у суспільстві, визначає орієнтацію на відомих, талановитих та видатних осіб. Тому включення розповіді про життя та діяльність визначних особистостей нашою учнів на пошук орієнтирів та зразків для наслідування. Знаменитий вираз Н. Макіавеллі про те, що людині розумній належить обирати шляхи, які вже прокладені найвеличнішими з людей, і наслідувати найбільш гідних із них, достатньо повно ілюструє це положення.
- Отримана учнями інформація про життя та діяльність історичних діячів навіть при усій їх суперечливості та складності має сприяти формуванню в учнів критичного мислення та інтересу до історії як предмету.

Зміст сюжетів з висвітлення історичних постатей у шкільному курсі історії України має відповідати таким вимогам:

- кожна історична особистість має бути представлена як індивідуальність, із описом її зовнішнього вигляду, і підсилювати такі складники, як сімейне та особисте життя, наявність дружини, дітей тощо;
- необхідно приділяти увагу й психологічній характеристиці історичної особи, подаючи при цьому її особистісні риси, починаючи від зовнішнього вигляду до характеристики внутрішніх якостей, з яких вже впливають мотиви поведінки людей;
- мусить бути життєпис якогось діяча; зображено його ідеї та погляди, що визначили спрямованість його діяльності; загальний контекст, у

- якому відбувалась її діяльність; ідейно-соціальні, культурницькі та інші засади діяльності; вплив діяльності на конкретні історичні події, наслідки та значення діяльності історичної постаті; історичний час і простір, особливості соціуму, до якого належить особа;
- потрібно підбирати для характеристики історичних діячів фактичний матеріал, який вимагає від учнів серйозного обдумання, і таким чином підводити школярів до світоглядних висновків; потрібно встановлювати паралелі між тими подіями, що були у минулому, і пов'язані з певним діячем та сучасністю; важливим є також показ конкретних ситуацій життя особистості, у яких людина обирала спосіб дій, з кількох можливих альтернатив, залучаючи учнів до аналізу мотивів такого вибору [35].

Якість та плідність процесу вивчення історії через найяскравіших її представників сильно залежить від педагога. Для того щоб досягти поставленої мети, вчитель має знати про форми та методи навчання, під час застосування яких учень зможе сформувати вміння оцінювати та характеризувати історичних осіб. Для цього вчителю варто застосовувати такі форми навчання, як-от : урок, семінар, огляди документальних та наукових фільмів, екскурсії, факультативи, конференції.

Не зважаючи на різноманіття форм роботи, основною все ж залишається урок. Форма навчання може бути різною і присвяченою певній видатній особистості повністю, або ж частково, лише фрагмент уроку. Варто й учителям під час розповіді про діяльність історичної особи показувати її на тлі епохи, в якій та жила, й нашоувати учнів на розуміння того, що певна людина є представником свого часу і народу, а також частиною сучасного її суспільства. Основним прийомом роботи є розповідь вчителя, в якій він характеризує історичного діяча. Така розповідь має бути наповнена яскравими уривками з документів, супроводжуватись демонстрацією ілюстрацій, діаграм, картин.

У методичній науці сформовано вимоги до розповіді учителя про історичних діячів. Учителями-практиками були розроблені й описані прийоми: «словесний малюнок», картинне зображення, сюжетне оповідання, образна та групова характеристика, прийом контрасту-протиставлення історичних постатей. Є відповідні рекомендації під час роботи учнів з підручником та різними документами. Варто звернути увагу на пояснювально-ілюстративні прийоми під час вивчення історичних постатей: розповідь учителя чи учня з використанням наочності, аналіз змісту історичного документа в колективній бесіді, заповнення таблиць, складання схем та діаграм за текстом підручника [35].

Маючи на меті розвиток предметних історичних компетентностей учнів, а також покращення самого процесу навчання історії, сучасними методистами було розроблено рекомендації для вивчення історичних діячів на уроках. Серед них:

- застосування історичних джерел;
- складання історичних та політичних портретів;
- складання дискусійних та проблемних питань, за допомогою яких створюємо умови учням висловлювати різні погляди щодо оцінки історичних постатей;
- ознайомлення учнів з уривками біографій, автобіографій, щоденників та листів;
- підготовка самостійної роботи учнями, наприклад доповідей чи повідомлень;
- проведення дидактичних та інтелектуальних ігор;
- використання прийому драматизації;
- використання інтерактивних технологій навчання, відео- та мультимедійних матеріалів;
- застосування проблемного методу навчання;
- проведення аналізу історичних портретів тощо [71].

Український вчений-методист К. Баханов, зазначає, що «кожну історичну особу слід вивчати через сукупність джерел, які при конструктивній оцінці дають змогу цілісно збагнути причину доленосності її дій у загальноісторичному процесі» [4, с. 25]. До таких джерел К. Баханов відносить:

- письмові: документальні та літературні джерела, що подаються у вигляді творів, спогадів, мемуарів чи біографій та ін.;
- зображальні: портрети, картини, ілюстрації тощо;
- матеріальні: предмети побуту, архітектура, прикраси;
- фотоматеріали.

Зі збільшенням досвіду методистів значно збільшився обсяг досліджень, що присвячений питанням висвітлення та опису діяльності історичних діячів під час навчання історії. Сучасні українські методисти розробляють нові власні підходи, прийоми та методи для формування в учнів уявлень про історичну особу. Зокрема методист В. Тоболін завдяки використанню схем-портретів пропонує вивчати життя і діяльність історичних осіб; вчений-методист П. Мороз зосереджує увагу на методичних вимогах для характеристики історичного діяча; вчені І. Рибак та Н. Ольхіна визначають вимоги державних програм до компетенцій учня, що стосуються історичної особистості; Л. Нерпан створює види завдань, які спрямовують навчально-пізнавальну діяльність школярів на розробку портретів історичних осіб під час шкільних олімпіадах з історії. Варто відзначити, що такі відомі методичні видання України, як «Історія в школах України», «Історія в школі», «Історія України», «Історія та правознавство» дуже часто друкують біографічні довідки про історичних осіб. Складання історичного портрета є надзвичайно важливим фактором для формування в школярів уявлень про історичну персону.

В основі історичного портрета на уроках історії України, лежить саме поняття «історична особа». Ми уже зазначали вище, що таке історичні постаті, і звісно це практично тотожні поняття, з визначенням історичної

особи, яку дають нам дидакти та методисти. Отже, історична особа – це особистість, яка залишила свій значний слід в історії. Оскільки це поняття є збірним, то історичних осіб ми можемо поділити на типи за походженням та за наслідками діяльності. За походженням виділяють такі типи історичних осіб: видатні за статусом; видатні за діяльністю; видатні за статусом і за діяльністю. За наслідками діяльності: позитивні; негативні та багатогранні (коли наслідки діяльності суперечливі) [27, с. 305].

Власне характеристику конкретного діяча в контексті його біографічних даних, етапів життя та світоглядних бачень, сучасні методисти називають історичним портретом. Методисти-практики створили алгоритм дії складання історичного портрета:

1. Походження історичної особистості.
2. Дитячі та юнацькі роки.
3. Ідеологічні симпатії.
4. Власні погляди діяча.
5. Шлях становлення (основні етапи).
6. Напрями діяльності.
7. Результати діяльності, які були визначені сучасниками та істориками чи політологами.

Коли вчитель викладає учням біографічний матеріал, він має сприяти розвитку в них логічних умінь та навичок: креативного сприйняття навчального матеріалу, а також відтворювати оригінально для засвоєння школярами необхідної суми знань.

Під час педагогічної практики нами було проаналізовано різні прийоми, які вчителі історії застосовували для створення історичних портретів діячів: розповідь від імені історичної особи (автобіографія чи звіт); розповідь від імені сучасника, товариша чи опонента історичної особи; газетні публікації; використання логічних схем і таблиць; цитування.

Під час створення історичного портрета методисти радять дотримуватися таких етапів:

- «1) запам'ятовування імені та прізвища історичного діяча;
- 2) ознайомлення з періодами та змістом діяльності особистості;
- 3) розуміння ідейно-теоретичних (політичних, релігійних, філософських тощо) поглядів видатного діяча;
- 4) з'ясування того, чиї інтереси на тому чи іншому етапі виражала ця особистість;
- 5) вивчення оцінювання особи її сучасниками та істориками / політологами» [27, с. 307].

Вивчення історичних особистостей не є основною ціллю. Адже викладання та вивчення історії значно ширше, ніж вивчення біографій діячів. Вони мають стати лише засобом для розвитку особистості учнів, формування у них історичної свідомості та мислення. Вивчення на уроках історичних особистостей має формувати в учнів предметну історичну компетентність, перш за все – її аксіологічний складник.

Якщо ми говоримо про формування логічної компетентності, тобто вміння учня розуміти роль людського фактору в історії, то це вміння визначається здатністю учня давати характеристику історичної особистості. Розвиток цього вміння здійснюється за допомогою розповіді вчителя про історичного діяча, під час якої він виокремлює головні критерії оцінки і пунктів характеристики; вирішення певних проблемних завдань про діяльність історичних діячів, які складаються на основі оцінок їхньої діяльності; створення характеристик в кінці вивчення теми; складання плану-оцінки історичної особи; написання творів-мініатюр.

Вивчення історичних постатей сприяє також формуванню в школярів інформаційного складника історичної компетентності. Освітні практики містять значний досвід, накопичений вчителями історії з проведення лабораторно-практичних робіт на основі вивчення джерел, які пов'язані з особистістю; підготовки рефератів або повідомлень про того чи іншого історичного діяча.

Велику роль під час вивчення історичних особистостей відіграє підручник історії. Проте, ми не можемо обмежитись лише ним і тому, значну увагу вчителям варто приділити самостійній роботі учнів, використанню довідкової, документальної та історико-публіцистичної літератури. Окрім того, для кращої персоніфікації історії можна застосовувати також й художні літературні твори. Ці твори зможуть навчити учнів розуміти діячів крізь призму їхньої поведінки; навчать характеризувати історичну постать, розбиратися в її вчинках та оцінювати їх з точки зору моралі. Шкільна історична освіта в Україні має великий доробок українських та зарубіжних письменників, які дають змогу дізнатися більше про українських героїв, їхню роль в історії.

Як було зазначено раніше, персоналізація змісту історії значно підвищує ефективність роботи вчителя з формування аксіологічного складника історичної компетентності й розвитку здатності критично оцінювати події, та факти, риси чи характеристики, потрібну інформацію, ідеї, для того щоб визначати їхню цінність, значення, важливість та користь, допомагає приймати правильні та справедливі рішення. Проблема людських цінностей тісно пов'язана з проблемами моралі та торкається питань ціни людського життя, ціни суспільного прогресу.

Для того, щоб виховати в учнів загальнолюдські, національні та морально-етичні цінності, потрібно під час вивчення історії дати їм можливість не лише простежувати процес пошуку усім людством сенсу життя, а й дізнатися про страждання та радощі на прикладі конкретної людини, що під впливом часу, суспільства й інших факторів змінювала свої духовні та моральні цінності. Під час такого оцінювання в учнів формується судження стосовно того, хто оцінюється. Формулювання оцінного судження – один з найбільш складних рівнів мислення, що базується на розумінні, аналізі, синтезі.

Варто зазначити також, що формування аксіологічної компетентності має відбуватися незалежно від позиції вчителя чи засобів навчання. Але

маємо пам'ятати про те, що вчитель мусить виконувати роль не стільки «транслятора» інформації, скільки фасилітатора та консультанта. Основною метою вчителя має бути допомога учням при з'ясуванні, до прикладу таких обставин: яким бачила світ і що відчувала певна історична особа і чому погляди учня можуть відрізнитися від поглядів тогочасного діяча. Таким чином, можна використовувати як індивідуальні, так і групові форми навчальної діяльності: робота в парах, робота в групах тощо.

Спостереження освітнього процесу під час педагогічної практики в Хмельницькому ліцеї № 15 імені Олександра Співачука свідчать, що досвідчені вчителі (О. Бакіна, Н. Мельник) для формування аксіологічної компетентності старшокласників використовують як традиційні засоби навчання (підручники, навчальні посібники, документи), так і сучасні (комп'ютерну техніку, медіа-засоби). Під час виконання учнями завдань на уроках історії перед ними варто ставити такі: «дайте власну оцінку», «висловіть своє ставлення, думку», «поясніть, як розумієте», «запропонуйте коментар до дій особи» [49].

Методисти та вчителі-практики вказують на певні ризики під час оцінювання особистості історичного діяча:

- «однобоке оцінювання історичних діячів залежно від політичного режиму та панівної ідеології;
- штучне відокремлення діяльності історичної особи від життя народу (лідери країни разом з народом відповідають за досягнення та негаразди);
- категоричність в оцінках: застосування лише чорно-білих кольорів, розподіл на «наших» і не «наших», патріотів і зрадників тощо;
- прагнення видати себе за суддю, обвинувачуючи та виносячи вирок людині, що жила в іншій епосі з іншою системою цінностей;
- недооцінювання наших сучасників з позиції натовпу – лише історія зможе дати їм об'єктивну оцінку [36].

Надзвичайно важливим під час вивчення історичних персоналій, окрім вищезазначених нами, є ще й те, що значну кількість історичних осіб містить у собі програма ЗНО. І названі у ній особистості учень повинен уміти розпізнавати за портретними рисами. Причому це не просто політичні діячі, а й культурні. У навчальній програмі та програмі ЗНО з історії України для 10 класу зроблено такий перелік:

- державні діячі: М. Грушевський, В. Винниченко, П. Скоропадський, С. Петлюра, Є Петрушевич, А. Волошин, Х. Раковський, М. Скрипник, О. Шумський;
- громадсько-політичні діячі: А. Жук, Г. Косак, К. Левицький, М. Міхновський, С. Євремов, Н. Махно, М. Хвильовий, С. Залозецький-Сас, В. Мудрий, Є. Коновалець;
- військово-політичні діячі: М. Галущинський, В. Вишиваний, М. Омелянович_Павленко, М. Безручко, О. Удовиченко, П. Болбочан, С. Ковпак, Р. Шухевич, В. Кук, Т. Бульба (Боровець)
- релігійні діячі: В. Липківський, А. Шептицький, Й. Сліпий, О. Вітер [51].

Серед державних, громадських та релігійних діячів значне місце посідають постаті доби Української революції (1917-1921 рр.).

2.2 Традиційна методика вивчення історичних постатей Української революції

Традиційна методика навчання історії – це методи, які використовувалися в шкільній методиці протягом значного проміжку часу, але не втрачають своєї актуальності й сьогодні. Ці методи вчителі часто застосовують на уроках історії. До них ми відносимо: словесні та наочні методи; практична робота; самостійна робота; контрольна робота. Теоретичне обґрунтування актуальності традиційних методів навчання

історії здійснено крізь призму вивчення історичних постатей Української революції 1917 – 1921 рр.

Найпоширенішими методами є саме словесні, і серед них варто виокремити розповідь. Основна функція розповіді – навчальна, але вона також виконує й розвивальну, контрольню-корекційну та спонукальну функцію. Ефективність словесних методів залежить від вчителя, його вміння зацікавити, доступно подати інформацію та привернути увагу учнів. Але все ж таки для кращого засвоєння інформації необхідно словесні методи поєднувати з наочністю, особливо це стосується вивчення історичних постатей. Адже з якою б інформаційною наповненістю не розповідав вчитель, учні краще запам'ятають та узагальнять інформацію при наявності портретів історичних діячів. Помічником вчителю у цьому питанні слугує підручник з історії України для 10 класу. Саме у підручнику наявна велика кількість ілюстрацій, а крім того у них наявні й завдання відтворювального, перетворювального та творчих рівнів виконання. Тому, поєднання на уроці і словесного, і наочного матеріалу, забезпечує краще засвоєння його учнями. Для прикладу наведемо декілька видів таких завдань, що містяться у підручнику. Одне з найпростіших завдань маємо під час вивчення теми «Початок Української революції» і міститься вони наприкінці параграфа. Так, учні мають схарактеризувати одним реченням історичних діячів залежно від їх ролі в подіях Української революції у квітні – червні 1917 р.: М. Грушевського, С. Петлюру, М. Міхновського, В. Винниченка, О. Керенського [13].

Також для учнів 10 класу під час вивчення теми «Українська держава за доби гетьманату» пропонується відповісти на питання:

- «Чому П. Скоропадський, будучи генералом, який воював проти німців, погодився очолити державу, створену за їх підтримки?
- А як б вчинили ви за такої ситуації?» [48].

Завдання перетворювального рівня нам пропонують автори О. Гісем та О. Мартинюк: учні мають впродовж всієї теми заповнювати таблицю «Події

Української революції 1917-1921 рр.» і робити це після кожного параграфа [15]. Завдання творчого рівня запропоновано авторами підручника під час опрацювання теми «Українська держава періоду гетьманату». Наприклад, провести дослідження «Скоропадський і Маннергейм: український і фінський досвід державності» [48].

Для того щоб закріпити знання, після розповіді вчителю доцільно застосувати інший метод традиційного навчання – бесіду. Бесіда є найпоширенішим діалогічним методом навчання і передбачає активну діяльність школярів, їх залучення до обговорення проблемних запитань. Завдяки своїй формі діалогу цей метод залучає учнів до колективної роботи, також є прикладом мобілізації знань, які необхідні учням для засвоєння матеріалу. Бесіди можуть бути: вступні, контрольні, евристичні, репродуктивні, бесіди-повідомлення та бесіди-повторення. Якщо запитання містять лише інформаційний характер («Що?», «Де?», «Коли?»), то така бесіда повідомлювальна. Якщо ж запитання містять проблемний або дискусійний характер («Чому?», «Як ви вважаєте?», «Чим можна пояснити?»), бесіда є евристичною.

Під час проведення бесіди варто пам'ятати, що вона має проходити за такими етапами:

- «вступна частина: нагадування й виклад основної інформації, яка стосується методики та змісту проведення бесіди;
- основна частина: ознайомлення учнів з новими проблемами, їх обговорення й аналіз, спільне обґрунтування;
- у заключній частині підводяться підсумки результатів обговорення, аналізуються та оцінюються відповіді учнів, визначаються завдання для самостійної роботи й даються рекомендації щодо застосування отриманих знань у практичній діяльності» [67].

Під час формування питань до бесіди вчитель також може звернутися до підручника, який містить значну їх кількість. До прикладу, під час

вивчення теми «Українська держава гетьмана Павла Скоропадський» автор пропонує такі питання для бесіди в групах:

- «Чому внутрішня політика П. Скоропадського спричинила невдоволення різних прошарків населення?» [13, с. 72].

При опрацюванні теми «Боротьба радянської Росії проти УНР», можна застосувати питання для бесіди:

- «Як пояснює В. Антонов-Овсієнко причини загострення відносин радянської Росії з Україною?
- Якою тактикою керувалися більшовики? Чи була вона вдалою?» [48, с. 64].

Наступні запитання пропонуються під час вивчення теми «Україна у другій половині 1919 р.»:

- «Чи було, на вашу думку, виправданим рішення С. Петлюри, прийняте в грудні 1919 р., перейти до партизанських методів боротьби? Чому?» [15, с. 84].

Наведемо приклади евристичної бесіди, які подано у підручнику авторів Н. Гупан та О. Пометун, які пропонують відповіді на питання:

- «Нещодавно у Вінниці був відкритий пам'ятник С. Петлюрі, проте це викликало неоднозначну реакцію в суспільстві. Яка ваша думка з цього приводу?
- Кого б ви з діячів цього періоду революції увіковічили пам'ятником?
- Чому?» [48, с. 98].

Одним із словесних методів також є опис, що являє собою послідовне викладення ознак певного історичного явища (або діяча) та його особливостей. Опис може бути картинним та аналітичним, а його використання відбувається в залежності від того, що саме ми хочемо передати учням. Якщо нам потрібно створити саме «образ», тобто уявлення про якогось діяча, тоді застосуємо картинний опис. Якщо ж ми наближаємося до поняття й хочемо описати не лише діяча, а й умови його діяльності, тоді застосуємо аналітичний. Наведемо приклад картинного опису:

«Зовнішність у Міхновського була дуже красива. Він був високим та широким у плечах, мав відкрите обличчя та приємну посмішку, а ще великі вуса. Завжди був веселим та розповідав багато цікавого». Приклад аналітичного опису: «Микола Міхновський був нащадком старовинного козацького роду та народився в сім'ї священника. Його світогляд сформований впливом батька, який виховував сину у «самостійницькому дусі». Будучи студентом першокурсником Міхновський долучився до національного руху і був одним із найрадикальніше налаштованих членів «Молодої громади». У 1892 році став членом таємної організації серед студентства «Братство тарасівців»».

Одним із найважливіших прийомів під час вивчення історичних постатей є характеристика. Вона може бути розгорнутою або стислою і для кращого засвоєння знань може доповнюватися уривками з документів, що містять опис зовнішності та рис характеру історичних постатей. Учень спираючись на підручник, документи чи додаткові джерела, художні твори легко може скласти характеристику діяча. І при цьому, ознайомитись з історичними джерелами, що робить його дослідником і сприяє розвитку критичного мислення та активізує пізнавальну діяльність. Наприклад, завдання для учнів може бути наступним: прочитайте вислови П. Болбочана та його сучасників та на їх основі виділіть його політичні бачення та риси характеру:

- 1) «Ви особливо багато працюєте і думаєте над тим, аби не розсердити і догодити Вашим Московським товаришам – більшовикам, аби не показатися в їх очах противодемократичними. Ви не бачите того, що цим плодите на Україні таких же товаришів-більшовиків, і не бачите того, що через більшовизм ведете Україну до «єдиної Росії»... – У листі до голови Директорії Володимира Винниченка» [54].
- 2) «У боях показав себе Болбочан дійсно талановитим полководцем... (У найскладніших обставинах ніколи) не тратив здібності орієнтуватися... Був надзвичайно хоробрим. У більшості керував боєм особисто і

завсігди був у (най)небезпечніших місцях, чим викликав підйом духу у Запорозжців, котрі під його керуванням завше були переможцями. Слава про нього дуже швидко розійшлася і притягувала під його прапори багато військових людей... Йому вірили всі надзвичайно, бо знали, що він є зразком чесності і порядку. В життю був скромний, без тіні манії величності» [46].

Наведемо ще один приклад роботи з джерелом під час вивчення історичної постаті: «Над нами висить чорний стяг, а на ньому написано: смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації! – йшлося у програмі, яка вийшла брошурою 1900-го року у Львові, – І от посеред таких лихих обставин ми зійшлися до купи, ми згурмувалися в одну сім'ю, перейняті великим болем та жалем до тих страждань, що вщерть наповнили народню душу і, хай навпаки логіці подій, ми виписали на прапорі: одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір карпатських аж по кавказькі» [38]. Після прочитання уривку програми «Самостійна Україна» пропонуємо учням дати власну оцінку позиції М. Міхновського.

На уроках вчителем може використовуватися як звичайна характеристика, так і порівняльна, яка дає змогу учням згадати вивчений матеріал та виокремити ті речі, які будуть необхідні для порівняння. Під час вивчення історичних діячів теми «Українська революція 1917 – 1921 рр.» можливостей для створення порівняльної характеристики є більше ніж достатньо. Учні навіть можуть порівнювати діяльність лідерів держави, в той чи інший час революції, або ж порівнювати діяльність представників уряду, чи певних міністрів, до прикладу доби Центральної Ради, гетьманства П. Скоропадського та Директорії УНР. Більш складним, але необхідним, є рівень порівняння українських та іноземних діячів, можливо навіть сучасників.

Не варто залишати поза увагою такі форми виконання характеристики як-от: підготовка рефератів, повідомлень, доповідей чи мультимедійних

презентацій. Для цього учням варто рекомендувати необхідну літературу: як художню, так історичну чи мемуарну. По мірі можливостей учнів, вчитель може урізноманітнювати та ускладнювати завдання, робити їх більш творчими. Містяться такі форми також в підручниках. В одному з них автори пропонують підготувати доповідь на тему «Роль в Українській революції Марка Безручка, Нестора Махна, Олександра Удовиченка» [48, с. 129]. Можливим є варіант створення характеристик в групах, що супроводжується заповненням таблиці.

Також поширена робота учнів з історичними термінами й поняттями, які пов'язані з певними особистостями: «Держава гетьмана Скоропадського», «Генеральний Секретаріат Винниченка», «петлюрівщина», «махновщина», «отаманщина», «самостійники», «автономісти».

Ще одним завданням для учнів може стати пояснення прізвисько-характеристик, які отримали історичні діячі, наприклад:

- «Чому С. Петлюра отримав прізвисько «зверхник»?
- Чи є на вашу думку, воно виправданим?»
- «Хто із лідерів Української революції мав прізвисько «ясновельможний?»».
- Прочитайте опис історичного діяча та спробуйте назвати його: «Лейтенант австрійської армії. Організовував просвітницьку діяльність серед полонених українців. Мав прізвисько «націоналіст». Один з очільників антигетьманського повстання».

Можна також такі завдання робити у формі тестування. Наведемо приклади: назвіть діяча, котрий мав історичне прізвисько «батько».

А) М. Григор'єв; Б) Н. Махно; В) А. Денікін; Г) М. Рябовіл.

Визначні діячі, що творили історію України в ХХ ст., відомі також своїми власними висловами, що відображають їх основні риси характеру, а також життя та діяльність. Наприклад, Дмитру Донцову належать такі висловлювання:

- а) «Наш національний ідеал може здійснитися тільки в безкомпромісовій боротьбі з Росією»;
- б) «Націоналізм – це бунт проти особистого й гуртового егоїзмів. Бунт проти ідеології, яка ставить інтереси класу над нацією, національної меншості країни над автохтонами»;
- в) «Всякий рух і всяка ідея, яка хоче перемогти, має складатися з людей одної ідеї, одної волі, а не з комплексу людей різно думаючих, котрі тягнуть в усі боки і тим самим ослаблюють усю ідею, волю і наслідки»;
- г) «Шляхетність, мудрість, відвага – три основні прикмети володарського класу... Шляхетного не підкупиш, мудрого не обдуриш, мужнього не злякаєш», «Лиш плекання зовсім нового духу врятує нас» [23].

Після ознайомлення зі змістом цитат учні мають відповісти на запитання:

- Як ці вислови характеризують Донцова-політика?
- Які з висловлювань Д. Донцова не втратили актуальності й до наших днів?

Надзвичайно важливим моментом на уроках історії під час вивчення історичних діячів є використання наочності, тобто візуальних джерел з наступним їх аналізом. Цими джерелами можуть бути фотодокументи, плакати, художні картини, світлини, карикатури, відео, фільми. Вони є дуже важливим джерелом інформації, тому потрібно використовувати на уроках історії. Особливу актуальність вони здобувають саме під час вивчення якогось історичного діяча. Такі джерела учні набагато краще запам'ятовують, адже вони яскравіші, дають більше простору для уяви, тому й значно краще сприймаються школярами. У підручниках з історії для 10 класу учням пропонується робота з різними візуальними джерелами: картинами, карикатурами, фотографіями, відеофрагментами та навіть фільмами. Тому, проблем із застосуванням методу у вчителів не має виникати, адже автори підручників подбали про такий важливий момент. Візуальні джерела інформації можуть бути застосовані вчителем на будь-якому етапі уроку.

Способи організації подання візуальних джерел інформації для учнів є надзвичайно різними. Можна використовувати значну їх кількість залежно від поставленого вами завдання. Виділяють такі способи:

1. Окреме опрацювання візуального джерела – це коли учні працюють окремо над кожним із джерел.

2. Опрацювання декількох джерел інформації. Застосування такого способу здійснюється тоді, якщо джерела несуть протилежну інформацію з якимось питанням чи діянням особи. В такому випадку робота проходить на основі порівняння, зіставлення та з'ясування причин появи тієї чи іншої інформації, що несуть різні джерела. Також різні джерела можуть бути використаними при з'ясуванні якихось питань на порівняння. Можна також використовувати ті джерела, які доповнюють одне одного і відображають таким чином різні аспекти якоїсь однієї проблеми.

3. Група зображень може застосовуватися тоді, коли є потреба встановити хронологічні, логічні або причинно-наслідкові зв'язки, або ж визначити характерні риси, закономірності та особливості, а отже, систематизувати знання учнів з якоїсь історичної проблеми.

4. Одночасне застосування текстових і візуальних джерел інформації використовується, як правило, із метою доповнення одне одного, кращого розкриття поставленого завдання.

Історичні візуальні джерела можна застосовувати на різних етапах уроку з такими цілями: мотивації навчальної діяльності; активізація розумової діяльності; для демонстрації інтерпретації; для формування навичок творчої та дослідницької роботи.

Одним із найбільш вдалих видів візуальних джерел для використання на уроці під час вивчення історичних діячів революції є відео джерела. Сьогодні школярі самостійно здобувають значну частину знань, переглядаючи історичну інформацію в телевізорі, телефоні або комп'ютері. Тому використання відео ресурсів (художніх чи історичних фільмів, відео робіт) дозволить зробити навчання набагато цікавішим, завдяки наочності.

Також це сприятиме підвищенню зацікавленості учнів не лише до історії як навчального предмету, а й до особистостей, що творили історію-дійсність.

Звісно, є певні нюанси під час використання таких джерел. По-перше, це нестача часу, адже урок триває 45 хв., а будь-який фільм значно довше. Тому варто використовувати фрагменти фільмів, або ж запропонувати учням перегляд фільму для домашнього завдання. По-друге, фільми мають значну частину художніх вигадок, для яскравішого забарвлення та підсилення почуттів. В такому випадку вчитель має звертати увагу на те, що учням необхідно співвідносити інформацію з різних джерел, фільму та з тієї інформації, що вони дізналися на уроці. Тоді перегляд історичних фільмів лише сприятиме розвитку критичного мислення. Наведемо приклади художніх фільмів, які вчитель може використати під час вивчення теми «Українська революція 1917-1921 рр.» та для більш яскравого розуміння значення тих чи інших її діячів: «Герої України. Крути. Перша незалежність», «Акт Злуки: відтворення історичної правди», «Непрощені. Симон Петлюра», «Обличчя купюри. Михайло Грушевський», «Легіон. Хроніка Української Галицької армії 1918-1919 рр.», «Українська революція. За спогадами Всеволода Петріва», «Крути. Рабів до раю не пускають».

Робота з візуальними джерелами сприяє формуванню інформаційної компетентності. Розвиває в учнів критичне мислення, вміння висловлювати власну точку зору, відстоювати певну позицію, систематизувати історичну інформацію, розв'язувати конфліктні ситуації, розуміти та співпереживати історичним діячам, усвідомлювати особисту відповідальність.

Під час вивчення історичних постатей на уроках історії України можна застосовувати різні варіанти організації роботи учнів. Українські методисти І. Рибак та Н. Ольхіна, узагальнивши досвід, пропонують вчителям такі варіанти організації цієї роботи:

- 3) Алгоритмічний. Вивчення певного діяча відбувається за певною послідовністю.

4) Біографічно-оціночний. Вивчення особи здійснюється через вирішування біографічних завдань. Наприклад: «визначний український державник, політичний і громадський діяч. Походив із козацько-старшинського роду, офіцер Російської імператорської армії. За його правління відбувалася політика «українізації», відкрито сотні гімназій, декілька університетів, було запроваджено українську мову у шкільну програму».

5) Порівняльний. Під час вивчення теми учням пропонується заповнювати порівняльну таблицю, для аналізу та систематизації отриманої інформації.

Якості	Михайло Грушевський	Володимир Винниченко	Павло Скоропадський	Симон Петлюра
Походження				
Характер				
Прагнення влади				
Державни- цький хист				
Послідовність дій				
Авторитет в країні				
Оцінка сучасниками				

б) Оціночно-екстремальний. За таким варіантом, учні разом з вчителем мають дати оцінку певному історичному діячу в екстремальній ситуації. Наприклад: Дайте оцінку діяльності Н. Махна з точки зору його самого та суспільства, в якому він перебував? Як можна оцінити його діяльність з позиції сучасності?

- 7) Частково-оціночний. У такому випадку учні під керівництвом вчителя дають оцінку особистості лише за окремими сторінками їх біографії. Приклад: оцінка діяльності М. Омеляновича-Павленко. «За часів УНР та Гетьманату він активно займався розбудовою української армії, командував УГА, а після її об'єднання з армією УНР займав головні посади під час війни 1919 року. Саме він фактично командував Дієвою армією УНР під час «зимового походу» наприкінці 1919 року в тил більшовиків».
- 8) Прогностичний варіант. Учні мають дати оцінку якостей діяча по мірі значення його діяльності та впливу на нащадків.
- 9) Дослідницький варіант. Певні оціночні судження про діяча в процесі виконання практичних чи лабораторних робіт. Темою для такого дослідження може бути «Вплив діяльності Павла Скоропадського на розвиток України».
- 10) Накопичувальний. Учні дізнаються про діяча шляхом складання біографічних фактів, у певній послідовності. Накопичення інформації може здійснюватися під час уроку і в позаурочний час.
- 11) Художньо-публіцистичний. Вивчення особистості діяча завдяки підручникам не лише історії, але й художньої чи наукової літератури. Після чого учням пропонуються різні завдання: написання есе, рефератів, повідомлень. Прикладом опрацювання художньої літератури може бути вірш П. Тичини «Пам'яті тридцяти» або ж історичного роману В. Шкляра «Чорний ворон. Залишенець».
- 12) Схематичний. Вивчення діяльності особистостей через складання схем-портретів.
- 13) Ігровий. Застосування дидактичних ігор.

2.3 Застосування сучасних технологій під час вивчення історичних постатей Української революції

Сучасний урок історії є процесом не лише пізнавальним, а й творчим. Для якіснішого процесу, більшої цікавості та мотивації учнів пропонується застосовувати сучасні, інтерактивні технології навчання. З кожним роком людство розвивається, не стоїть на місці й наука, тому й сучасна освіта має віддзеркалювати такі процеси та вдосконалюватися. Сьогоднішні здобувачі освіти уже є надзвичайно розвинутими у сфері нових технологій, тому класичним уроком, де будуть застосовані лише словесні методи, та частково наочність, нікого уже не зацікавиш. Власне маємо розвиватися та покращувати уроки історії, спонукати учнів до співробітництва, творчо з ними взаємодіяти, формуючи таким чином уміння й навички, а також певну систему внутрішніх цінностей на уроках. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати, якою мірою інтерактивні методи можуть посприяти підвищенню ефективності освітнього процесу під час вивчення історичних постатей, на прикладі діячів Української революції 1917-1921 рр.

Першим таким прикладом може бути застосування на уроках схем-портретів. Така технологія є дуже ефективною, проте має враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів. Окрім того дана технологія може використовуватися під час уроку на різних його етапах, а також в якості домашнього завдання. Якщо ми говоримо про виконання схеми-портрету на уроці, то маємо розуміти, що вона буде значно ефективніша, якщо її поступово складати з учнями, а не як готова демонстрація. Під час складання схеми учні зможуть не лише створити образ, а й зрозуміти особистість, побачити етапи її становлення, можливо боротьбу з собою чи обставинами. Під час проведення семінарських занять схема-портрет може слугувати як завершальний етап, ніби підсумком сказаного учнями. Коли ми використовуємо такий метод роботи як домашнє завдання, то можна це

робити, наприклад, організувавши конкурс під час перевірки домашнього завдання.

Щодо правил складання схем-портретів, то вони також мають місце бути, так схема-портрет має бути завершеною, у середніх класах такі схеми є більш символічними, а у старших – словесними. Вона може бути як цілісною, так і складатися з певних блоків, наприклад таких: етапи життя, характер діяча, діяльність. Крім того, схема-портрет неодмінно має містити в собі якусь проблему, як-то: неоднозначність оцінки діяльності особистості. Також варто для кожного історичного діяча підбирати окрему форму, яка б розкрила його якнайкраще, тому можна використовувати кольорову гаму. Можна навіть проводити порівняння історичних діячів на основі схем-портретів.

Варто відзначити, що програма курсу історії України містить більше 200 прізвищ діячів із різних сфер життєдіяльності суспільства, серед них, як згадувалося раніше, – історичні особи доби Української революції (1917-1921 рр.). Слід розуміти, що програма не завжди вимагає всебічної характеристики діяча; також програмою не передбачається вивчення діячів регіонального рівня. Враховуючи все це, можемо зробити висновок, що під час використання схем-портретів вчитель має враховувати таке:

- щодо яких саме діячів потрібно створювати схему-портрет;
- щодо яких персоналій потрібно розробити одразу два варіанти (з урахуванням рівня розвитку дітей);
- який об'єм інформації має бути вкладений у схему-портрет;
- яких саме діячів місцевого рівня при вивченні теми «Наш край» можна обрати для створення таких портретів.

Вибираючи технологію створення схем-портретів, вчитель/вчителька повинні бути впевнені у тому, що вона дасть таку результативність, на яку він/вона розраховували. Результативність застосування схеми-портрету можна виміряти такими критеріями:

- учні глибше пізнають суть історичного процесу, діяння його головних персонажів;
- підвищується рівень засвоєння учнями програмового матеріалу;
- схеми-портрети є універсальним дидактичним засобом у всіх педагогічних технологіях, в класах з різним рівнем підготовки учнів;
- ця робота передбачає активну пізнавальну діяльність учнів(індивідуально і в групі), їх самостійність і творчість;
- через зміст схем-портретів, роботу з ними вчитель впливає на формування особистості учня, виховує у нього позитивні якості людини і громадянина;
- певною мірою вони можуть бути дидактичним засобом не тільки у вивченні історичних курсів, але і при вивченні інших предметів, зокрема, літератури.

Ще однією можливістю зацікавити учнів, розвивати в них творчі здібності, вміння мислити творчо, і головне, ефективно при цьому вивчати історичних осіб, є метод кроссенсу. Кроссенс – це методичний прийом у вигляді асоціативного ланцюжка, який складається з дев'яти картинок. Ці картинки розташовані таким чином, щоб кожне зображення мало певний зв'язок із попередніми та наступним, а те зображення, що центрі, поєднує за змістом декілька картинок. Завдання здобувачів освіти, у такому випадку – знайти та розтлумачити асоціативний зв'язок між картинками. Такі зв'язки можуть бути і поверхневими, і глибокими. Кроссенс виконує такі функції: навчальну; мотиваційну; комунікативну; соціальну; розвивальну.

Досвідчені вчителі та методисти дають рекомендації щодо алгоритму створення кроссенсу:

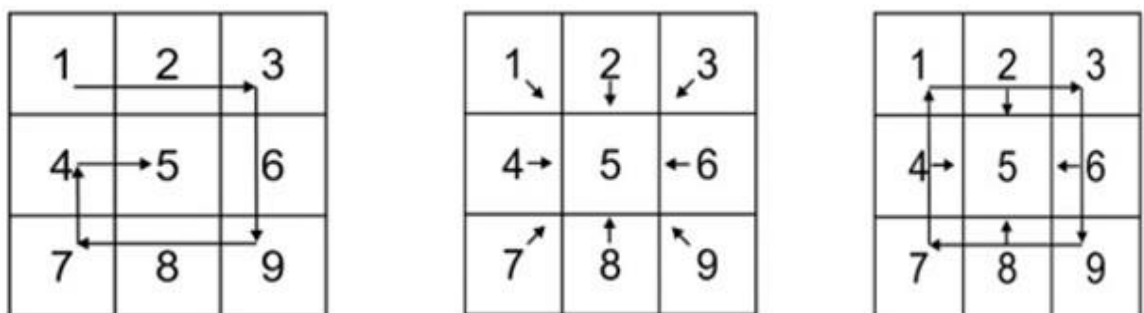
- Визначити тематику або ідею кроссенса.
- Обрати елементи, які мають відповідати і відноситись до певної теми уроку.
- Відшукати зв'язок між цими елементами.
- Визначити послідовність образів за типом зв'язку: «хрест» і «основа».

- Елемент який має найбільше значення варто розмістити в самому центрі (у випадку з історичними особистостями, саме їх портрет чи світлина має знаходитись у центрі кроссенсу).
- Наступним етапом необхідно обрати картинки чи портрети, на яких зображенні потрібні нам образи.
- Прямі елементи можна замінювати на непрямі, символічні картинки. Але варто розуміти, що в такому випадку зростає складність завдання, тому варто враховувати уміння учнів, а також етап на якому можна застосувати такий кроссенс.
- Побудувати певний асоціативний зв'язок між образами обраних елементів.

Учні можуть почати розгадувати кроссенс з будь якої картинки, а застосувати кроссенс можна на різних етапах проведення уроку:

- формуючи тему та мету уроку;
- під час вивчення нового матеріалу, в якості постановки проблемної ситуації;
- як закріплення та узагальнення вивченого матеріалу;
- під час підведення підсумків роботи на уроці;
- як домашнє завдання [5].

Орієнтовний приклад виконання кроссенсу:

Наведемо приклад застосування методу кроссенсу на уроці історії в 10 класі під час вивчення теми «Проголошення незалежності УНР. Брест-литовський мирний договір» (Додаток А).

Приклад розв'язання:

1-2. Кордони УНР на 1918 р. – Голова Ради Народних Міністрів В. Голубович.

2-3. В. Голубович, який відряджає групу військ Запорізького корпусу – Запорізький корпус армії УНР.

3-4. Запорізький корпус – Петро Болбочан.

4-5. Петро Болбочан на чолі рейду – Кримський півострів.

5-6. Похід на Крим – більшовики, які там перебували.

6-7. Витіснення більшовиків – карта визволення Криму

7-8. Визволення Криму – втручання німецьких військ.

8-9. Втручання німецьких військ у справи ЦР – Конституція УНР.

Наведемо інший приклад роботи з кроссенсом під час вивчення теми «Директорія УНР. У вогні війни та протиборства» (Додаток А 1).

Запитання до кроссенсу:

1. Про які події йдеться в кроссенсі?
2. Чому, на вашу думку, саме такі історичні діячі там зображені?
3. Складіть розповідь за малюнками .
4. Назвіть особи зображені на малюнках, як вони взаємодіють між собою відповідно до подій зображених на кроссенсу.

Після таких запитань можна ставити більш загальні, які стосуються теми, але не відносяться на пряму до кроссенса. Такі запитання можна застосовувати підбиваючи підсумки теми уроку:

- За яких умов і коли було утворено Директорію УНР?
- Чому було відновлено УНР?
- Що таке отаманщина?
- Назвіть основних лідерів отаманських рухів.
- Як взаємодіяли між собою отаманщина та Директорія?
- Розкажіть про Холодноярську республіку.

Кроссенс стане у нагоді, адже є прекрасним засобом для логічного і творчого мислення учнів. Але разом із тим варто пам'ятати, що подібні ігри-головоломки потрібно використовувати в навчанні, періодично чергуючи.

Наступним цікавим і доволі популярним методом роботи на уроці є ментальна мапа. Загалом вона застосовується для зображення процесу систематизації та узагальнення, й часто використовується як альтернатива конспекту. Ментальна мапа дає змогу здобувачу освіти коротко, але змістовно відобразити думки та ідеї, явища й факти, що усвідомлюються в процесі вивчення історії. Крім того такий метод дозволяє все оформити в одне єдине ціле, що сприяє більш легкому засвоєнню інформації.

Алгоритм створення ментальної карти не є складним:

1. Опрацюйте визначене джерело інформації;
2. Визначте ключове слово, дату, поняття чи історичну особу та запишіть це у центр аркуша (або картинки, якщо мова йде про роботу над ментальною мапою у телефоні чи комп'ютері);
3. Відтворіть знання на папері за допомогою певних слів або малюнків.

Під час створення ментальної мапи варто дотримуватись наступних правил:

- Головна тема обов'язково має знаходитись у центрі;
- Свої думки, асоціації, записуйте на стрілках, що відходять з центру;
- Використовуйте яскраві кольори, співвідносьте їх з дотичними;
- Чим більше ваших думок, тим багаторівневіша ментальна карта стає;
- Ментальна карта – це не лише слова. Вона може бути повністю створена з зображень.
- Ментальна карта, завдяки своїй універсальності може використовуватися під час вивчення різних тем та на різних етапах уроків. Оскільки певні аспекти вивчення історії не всім учням можуть даватися легко, ментальна мапа, завдяки візуалізації опрацьованої інформації, значно полегшує цей процес. Таким чином вона є важливим помічником на уроці історії, адже:
 - виступає демонстраційним методом оптимізації навчальної діяльності;
 - допомагає розвинути просторову уяву;
 - спрощує вивчення понятійного апарату;

- допомагає синхронізовано розглядати історичні події;
- сприяє мотивації навчальної діяльності;
- спрощує вивчення історичних особистостей, їх діяльності та характерних ознак.

Отже, використання ментальних мап на уроках історії є надзвичайно актуальним та важливим. Наведемо приклади ментальних мап, змістом яких є діячі Української революції (Додаток Б, Б 1).

Окрім класичного ручного картування можна використовувати систему Інтернет, адже у ній наявна значна кількість програм які надають різноманіття можливостей. Найпопулярнішими є сервіси: Mindomo, MAPMYself, MindMeister, Bubbl.us, SpiderScribe.

У час активних змін у підході до викладання історії, ми можемо застосовувати багато різних технологій. Але варто враховувати при цьому бажання учнів, так, якщо вони прагнуть більше свободи та самостійності в навчанні, сміливо можна застосовувати таку модель навчання як «Перевернутий клас».

Перевернутий клас або перевернуте навчання – це різновид змішаного навчання. Головною його особливістю є те, що учні замість лекцій вчителя, або замість читання параграфа підручника можуть переглядати навчальні відеоматеріали. Тобто якщо раніше учні в якості домашнього завдання читали підручник та конспектували з нього матеріал, тепер вони можуть просто переглянути задані вчителем відеофрагменти, і уже на уроці разом із вчителем виконувати практичні завдання до опрацьованої теми.

Такий метод навчання цілком змінює роль вчителя у навчальному процесі. Якщо раніше він був головним носієм інформації на уроках, то тепер стає помічником чи консультантом. В свою чергу, учні припиняють бути просто слухачами та спостерігачами, а стають більш самостійними, бо тепер самі відповідають за отриманні знання. Таким чином зв'язок між учнем та учителем стає значно тіснішим.

Існують декілька видів перевернутого класу:

1. Типовий. Здобувачі освіти, отримавши домашнє завдання, яке передбачає перегляд відеоматеріалів, які необхідні для наступної теми і уже на тому уроці використовують знання, вчитель в цей час має більше змоги на індивідуальну роботу з учнями.

2. Орієнтований на дискусію. Після перегляду відео вдома, учні на уроці обговорюють отриману інформації з вчителем.

3. Груповий. Перед уроком учні об'єднуються в групи і переглядають матеріали, а на уроці працюють над заданою науковою проблемою, або головним питанням теми.

4. Віртуальний. Процес навчання повністю відбувається дистанційно. Вчитель консультує, опитує або проводить тестування, виставляє оцінки – все це відбувається онлайн, як і опрацювання матеріалу.

5. Псевдоперевернутий клас. Учні на уроці дивляться відео й одразу виконують завдання до нього.

6. «Перевернутий» вчитель. Створювати відеофрагменти або знаходити їх в інтернеті, формувати практичні завдання та перевіряти виконану роботу може не лише вчитель, а й учні.

Щодо вивчення історичних постатей доби визвольних змагань 1917-1921 рр., то для самостійного перегляду учнями можна використати наступні відео:

– «Відеоісторія: Як творилася держава. Українська революція 1917-1921 років» [12].

– «Центральна рада на пальцях. Українська революція 1917-18 рр.» [64].

– «Українська держава гетьмана Павла Скоропадського»[63].

– «Велич особистості. Євген Петрушевич»[8].

– «Петро Болбочан - визволитель Криму»[45].

– «Батько Махно і українська анархія»[2].

Під час педагогічної практики позитивне враження на здобувачів освіти справив веб-квест. Це метод, який спонукає учнів творчо діяти,

розкривати свої здібності, використовуючи для цього сучасні технології та інформаційні ресурси. «Веб-квест (webquest) в педагогіці – це проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету»[9]. Завдання веб-квеста полягають у пошуках через різні адреси в Інтернеті, необхідної інформації. Сьогодні квест – це гра, основним принципом якої є виконання завдань підготовлених вчителем. Веб-квести можуть бути індивідуальні та групові, вони стимулюють розвиток логічного та критичного мислення, дають можливість різнобічно оцінювати та аналізувати ситуацію. Емоційність процесу сприяє кращому запам'ятовуванню інформації.

Оскільки технологія веб-квеста містить пошуковий характер – це значно активізує дослідницьку діяльність учнів. Великий вибір джерел інформації є зумовленим можливостями учнів до доступу в мережу Інтернет, а її пошук і обробка спонукають до інтерактивної взаємодії учнів між собою та комп'ютером. Під час роботи з великим обсягом інформації в здобувачів освіти формуються вміння критичного мислення, оцінки ефективності інформаційного пошуку. Таким чином, відбувається формування інформаційної та комунікативної компетентностей.

Під час ознайомлювальної практики у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, розглядаючи тему «Українська революція 1917 -1921 рр.» було застосовано технологію проведення заняття за допомогою веб-квесту. Ми реалізували цю можливість завдяки платформі «Всеосвіта», на якій і був створений веб-квест. Квест був поділений на «кімнати», тобто періоди революції: період Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, та Директорії УНР. На кожному етапі була певна кількість завдань. У відгаданій відповіді учням потім потрібно було обрати відповідну букву та записати або запам'ятати її. Так, виконати всі завдання, дізнатись ключову фразу (для кожного періоду різна) і ввести її для переходу до іншої кімнати – «Центральна Рада» – «Гетьманат» – «Директорія». Веб-квест проводився через платформу ZOOM. В результаті, було оцінено участь, знання та

активність студентів та виставлено бали. Це було заключне семінарське заняття з вивчення теми Української революції. Але схожі веб-квести можна застосовувати на різних заняттях (Додаток В).

Одним із Інтернет-сервісів, який підвищує ефективність навчального процесу та дає змогу, неklasичним методом, перевірити учням їх розуміння матеріалу є сайт LearningApps.org. Цей сайт підтримує процес навчання та викладання за допомогою інтерактивних модулів. Крім того, що на цьому сайті розміщено різні завдання з досвіду великою кількістю вчителів, учні також можуть створювати там свої завдання. Тобто перевірка навчальної діяльності може здійснюватися не лише шляхом проходження якихось завдань, а шляхом їх створення учнями. Учителю ж для того щоб створити там певну вправу достатньо просто пройти реєстрацію на сайті, створити свій обліковий запис та створити власний «кабінет». На цьому сайті є змога створювати та зберігати вправи, створювати профілі учнів, задати пароль для входу та таким чином працювати з класом, але вже на платформі.

На сайті уже наявні шаблони для створення історичних вправ. Надзвичайно просто та цікаво, за допомогою LearningApps, створювати вправи для вивчення історичних постатей. Можна створити вправу «Пазл», під час проходження якої учні відкриватимуть частини зображення постаті, відповідаючи на запитання, що їй стосуються. Таку ж вправу можна застосовувати й для опрацювання інших тем, наприклад «Українські політичні організації» (Додаток Г). Також можна створити вправу «Реставратор», в якій здобувачі освіти мають вставити пропущені слова або дати, що стосуються життя та діяльності історичної особи. Ще однією вправою для застосування щодо вивчення діячів може бути «Відповідність», учні мають встановити відповідність між світлою діяча та його ім'ям, або між датами його діяльності, чи між фактами його життя (Додаток Г 1). У вправі «Хронолітак» потрібно у хронологічній послідовності розставити події з життя особистості, або ж у послідовності правління діячів (Додаток Г 2).

Отже, сучасний урок – це не просто процес відтворення учнями знань, а також й їх залучення до процесу, розкриття творчого потенціалу. Всі завдання, які ставить нам сьогоднішнє суспільство, шкільна освіта має вирішувати. Таким чином, саме сучасні інтерактивні технології навчання здатні доповнити традиційні методи роботи, додати в них нового, цікавого для учнів. Такі методи емоційно впливають на учнів, а тому процес вивчення історичних постатей стає значно цікавішим, сприяє кращому засвоєнню матеріалу, розвиває здібності до критичного мислення, сприяють творчій активізації учнів. Тому, в процесі вивчення історії сучасні методи навчання є надзвичайно важливими та потрібними.

ВИСНОВКИ

Проведена нами дослідницька робота з теми вивчення постатей Української революції у шкільному курсі історії допомогла дійти таких висновків:

1. Події революції звісно справили сильне враження і стали об'єктами досліджень не лише сучасних істориків та науковців, а й сучасників тих подій. На сьогодні нам відома дуже велика кількість осіб, котрі не змогли пройти повз, і не описати свої бачення, враження, думки щодо діячів революції. Серед них особливе місце займають самі творці революції, котрі в своїх спогадах, листах та щоденниках відображали свої переживання щодо подій 1917-1921 рр., а також згадували про своїх соратників, опонентів та конкурентів у справах дежавотворчих та політичних. Звичайно, ми не могли оминати такі важливі джерела, які для нас залишили сучасники революції, тому дослідили значну їх кількість та з'ясували особливості оцінок діячів Української революції їхніми сучасниками. Писали про тодішні події в Україні: М. Грушевський, В. Винниченко, П. Скоропадський, Є. Чикаленко, Д. Дорошенко, І. Мазепа, М. Шаповал, О. Лотоцький, Є. Коновалець, С. Шухевич, М. Ковалевський, М. Галаган і навіть В. Затонський, Є. Бош та В. Антонов-Овсієнко. Тобто люди з різними баченнями, різними ідеологіями та прагненнями описували події, які відбувалися в 1917-1921 рр. на українських землях. У своїх працях вони, зазвичай, зачіпали і тему ролі особистостей в буремних подіях революції. Варто відзначити, що у своїх спогадах діячі по-різному відносяться та висловлюються один про одного, є ті, хто значно спокійніші та стриманіші у висловлюваннях, але є й такі, які доволі відверті і проявляють нетерпимість до своїх сучасників. Але саме завдяки нашому дослідженню ми мали змогу зрозуміти діяльність особистості, його вчинки та характер ніби «зсередини», тобто уже не крізь призму років, змін обставин і бачень, а напряду. Звісно не варто відкидати певну необ'єктивність сучасників, адже всі вони по-різному відносились один до одного і ті, хто мав

кращі стосунки, могли сміливо «покращувати» образ особи. Але не зважаючи на це, такі джерела є дуже важливими під час вивчення особистостей доби Української революції.

2. На основі аналізування сучасної історичної літератури ми визначили й актуальні підходи до вивчення історичних постатей Української революції. Одним із перших сучасних дослідників теми Української революції став Я. Грицак. В одній із своїх праць він розповідає про таких діячів революції: П. Скоропадського, В. Винниченка, С. Петлюру. У книзі «Нариси історії української революції 1917-1921 років» розповідається про період в історії України, під час якого були реалізовані перші в ХХ ст. українські державотворчі проекти: Українська Народна Республіка, Українська держава, Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Соціалістична Радянська Республіка. У двох книгах описано і діяльність Центральної Ради, і гетьмана П. Скоропадського, і Директорії, а також ЗУНР. В. Солдатенко у книзі «Проект Україна. 1918-1921 рр. Постаті» подає стислі матеріали про основних діячів, котрі стояли біля витоків відродження нації, зокрема про М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюру, М. Міхновського, Д. Дорошенка, П. Христюка, С. Голубовуча та багатьох інших. Про діяльність П. Болбочана описано в книзі В. Сідака, Т. Осташко, Т. Вронсько «Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника». В даній праці пропонуються документальні матеріали, що сприяють поглибленню знань про П. Болбочана, як одну з найяскравіших постатей національно-визвольних змагань. А також опубліковано матеріали судової справи проти П. Болбочана, його листи до провідників Директорії УНР, уривки зі спогадів сучасників. Тобто завдяки вищезазначеним авторам та їх працям нам вдалося зрозуміти наскільки сильно вдалося історикам поглибити знання про історичних діячів революції завдяки своїм напрацюванням, а також як видозмінилося бачення на діяльність тієї чи іншої особистості.

3. Здійснили аналізування підручників історії України для 10 класу на предмет відображення в їхньому змісті історичних постатей Української

революції. Нами було опрацьовано 3 підручника з історії авторів: В. Власова та С. Кульчицького; О. Гісема та О. Мартинюка; Н. Гупана та О. Пометун. З них ми дізналися яким чином та наскільки якісно діяльність особистостей революції описано в підручниках історії. Так, на основі їх аналізу ми дізналися, що найбільша кількість ілюстративного матеріалу у підручнику авторів В. Власова та С. Кульчицького, крім поданих там світлин діячів, картин, фото нагород, є ще достатня кількість схем та карт. Найменша ж кількість ілюстрацій у підручнику О. Гісема та О. Мартинюка. Проте їх якість є задовільною. Натомість якість ілюстративного матеріалу у підручнику Н. Гупана та О. Пометун, бажає бути значно кращою. Також було виявлено, що найбільша кількість історичних діячів зображена у підручнику В. Власова та С. Кульчицького, а найменша у Н. Гупана та О. Пометун. Проте варто відзначити, що зображення, які містить у собі посібник О. Гісема та О. Мартинюка, не завжди є тими ключовими особами Української революції. Так, до прикладу у цьому підручнику містяться зображення таких діячів, як В. Чучупак, Г. Петровський та Є. Бош, але відсутні окремі зображення таких діячів як: С. Петлюра, В. Винниченко, М. Міхновський, С. Єфремов. У двох інших підручниках такі зображення наявні, причому надано як окремі портрети діячів, так і загальні світлини, що зображують ті чи інші історичні події. Також поряд зі світлинами історичних осіб подано їх коротку біографію, а конкретно тієї її частини, яка стосується саме подій Української революції.

4. Ми описали традиційні й сучасні методи та технології вивчення історичних постатей Української революції в 10 класі. Щодо традиційних то ми більш детально зупинилися на таких методах як розповідь, бесіда, опис, характеристика, робота з візуальними джерелами. Це лише декілька обраних нами традиційних методів роботи з учнями, проте вони завжди будуть актуальними і потрібними на уроці історії, без них не зможе обійтись ні вчитель, ні учень. Тому ті приклади їх застосувань під час вивчення особистостей Української революції, є дуже потрібними, й ми не могли

оминути їх увагою. Щодо сучасних методів вивчення історичних постатей, то слід зазначити, що саме сучасні інтерактивні технології навчання здатні доповнити традиційні методи роботи, додати в них нового, цікавого для учнів. Такі методи емоційно впливають на учнів, а тому процес вивчення історичних постатей стає значно цікавішим, сприяє кращому засвоєнню матеріалу, розвиває здібності до критичного мислення, сприяють творчій активізації учнів. Тому, в процесі вивчення історії сучасні методи навчання є надзвичайно важливими та потрібними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аман І. С., Литвиненко О.В. Інтернет-сервіси в освітньому просторі: методичний посібник. Кіровоград: КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», 2016. 88 с.
2. Батько Махно і українська анархія». URL: https://www.youtube.com/watch?v=DggnyP0u0tM&ab_channel=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%9C%D1%96%D1%84%D1%96%D0%B2 (дата звернення: 27.09. 2022).
3. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя: Просвіта, 2004. 324 с.
4. Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. К. О. Баханов. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.
5. Бялик Л.П., Кулик З.І. Кроссенс як технологія розвитку критичного мислення на уроках історії (10 кл.). Практично-наочний посібник . Полонне. 2020. 25 с.
6. Васюта І. Політична історія Західної України (1918—1939). Львів: Каменярь, 2006. 335 с.
7. Веб-квест в освітньому процесі. Вебінар. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xa9LYLZnmFM> (дата звернення: 21.08. 2022)
8. Велич особистості. Євген Петрушевич. URL: https://www.youtube.com/watch?v=6tD-XBfqu14&ab_channel=%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0 (дата звернення: 27.09.2022)

9. Використання технології веб-квесту на уроках історії та в позаурочній навчальній діяльності учнів як засіб формування інформаційно-цифрової компетентності. Освітня платформа «Всеосвіта». URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-tehnologii-veb-kvestu-na-urokah-istorii-ta-v-pozaurocni-j-navcalnij-dialnosti-ucniv-ak-zasib-formuvanna-informacijno-cifrovoi-kompetentnos-231322.html> (дата звернення: 02.09. 2022).
10. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. К.: Вид. т-во «Криниця», 1991. 128 с.
11. Винниченко В. Щоденник. Т.1. Едмонтон. Нью-Йорк, 1980. Т. 1: 1911–1920 / Ред., вступ. ст. і прим. Г. Костюка. 286 с.
12. Відеоісторія: Як творилася держава. Українська революція 1917-1921 років. URL: https://www.youtube.com/watch?v=AiXTo39kcdA&t=23s&ab_channel=UkrainianInstituteofNationalRemembrance (дата звернення: 27.09. 2022)
13. Власов. В. С. Історія України: підруч. Для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.
14. Волович В. Післямова. Шаповал М. Ю. Соціологія українського відродження. Київ: Україна, 1994. 45 с.
15. Гісем О. В. Історія України: підруч. Для 10 класу закладів загальної середньої освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 240 с. : іл.
16. Грицак Я. Нариси історії модерної України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
17. Грушевський М. С. Спомини / Упоряд. С. Білокінь. Київ, 1989. № 8. 108 с.
18. Грушевський М. С. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. Хто такі українці і чого вони хочуть. К.: Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.

19. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
20. Державний стандарт базової середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 28.06.2022).
21. Десятов Д.Л. Методика використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні історії. Х.: Вид. група «Основа», 2011. 111 с.
22. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Навч. посіб. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
23. Дмитро Донцов: Обрані цитати та вислови. URL: <https://spadok.org.ua/vydatni-ukrayintsi/dmytro-dontsov-vybrani-tsytaty> (дата звернення: 09.08.2022)
24. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т.ІІ. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Вид. 2-ге, Нью-Йорк, 1954. 320 с.
25. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє — минуле (1914 — 1918). Львів, 1923. Ч. I. 32 с.
26. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. (дата звернення: 07.09.2022)
27. І.А. Коляда. Теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках з історії України у 9 класі. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 12.08.2022)
28. Ісаїв П. Листи Д. Дорошенка до В. Липинського з часу від 6.VII. до 7.IX.1918 р. Укр. історик. 1968. № 1-4. 147 с.
29. Історичні постаті доби Української революції 1917-1921 рр. крізь призму української національної ідентичності. Студентська молодь у

- науці: матеріали всеукр. студ. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 12 трав. 2022 р.). Хмельницький: ХГПА, 2022. С. 236-239.
30. Історія України. Всесвітня історія. Навчальна програма з історії України та всесвітньої історії для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки № 1407.
31. Кіндрат І. Використання інтелект-карт у плануванні та організації освітнього процесу. Нова пед. думка. 2012. № 4. С. 153-156.
32. Концепція історичної освіти в системі загальної середньої освіти. URL:http://educationua.org/ua/component/cck/?task=download&collection=blog_files_x&xi=0&file=blog_files&id=2324 (дата звернення: 27. 09. 2022)
33. Кульчицький С., Солдатенко В. Володимир Винниченко. «Особистість і доба». К.: Альтернативи, 2005. 376 с.
34. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917 -1921 рр. Третє видання. К.: Темпора, 2003. 608 с.
35. Методика вивчення історичних постатей на уроках історії України. URL: <https://referatss.com.ua/work/metodika-vivchennja-istorichnih-postatej-na-urokah-istorii-ukraini/>. (дата звернення: 18.09. 2022)
36. Методичні особливості вивчення життя і діяльності історичних діячів. URL: <https://istoryk.at.ua/forum/31-1615-1>. (дата звернення: 13. 09. 2022).
37. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918-1919 років. вид. 3-е, випр. і доповн. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2016. 240с.
38. М. Міхновський Самостійна Україна. Програма Революційної Української Партії із 1900 р. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16536/file.pdf> (дата звернення: 13.08. 2022)
39. Модель навчання «Перевернутий клас»: змінюємо освітній процес. URL: <https://naurok.com.ua/post/model-navchannya-perevernutiy-klas-zminyuemo-osvitniy-proces> (дата звернення: 17. 09. 2022)

40. Наливайко А.Ю. Модель навчання «Перевернутий клас»: менше теорії, більше практики на уроці. URL: <https://vseosvita.ua/news/model-navchannia-perevernutyi-klas-menshe-teorii-bilshe-praktyku-na-urotsi-36245.html>. (дата звернення: 24.08.2022)
41. Нариси історії української революції 1917–1921 років. Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин, Р. Я. Пиріг, О. П. Рєєнт, О. С. Рубльов, В. Ф. Солдатенко, Ю. І. Терещенко. К.: НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2012. 464 с.
42. Нариси історії української революції 1917-1921 років : у 2 кн. редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; К.: Наукова думка, 2011. 256 с.
43. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Ухвалено рішенням Колегії МОН України від 27.10.2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>. (дата звернення: 11. 09. 2022)
44. Олексюк В. П. Деякі аспекти застосування сервісів Google Apps у вищому навчальному закладі. Інформаційні технології в освіті. Вип. 16. 2013. С. 116-122.
45. «Петро Болбочан - визволитель Криму». URL: https://www.youtube.com/watch?v=_a4Jrtpgzlw&ab_channel=%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%9C%D1%96%D1%84%D1%96%D0%B2 (дата звернення: 27.09. 2022)
46. Петро Болбочан: «Обов’язок перед Україною кличе мене до зброї». URL: <https://coollib.net/b/177994/read>. (дата звернення 11.06. 2022)
47. Пінчук А.С. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії (30 - 80-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. К., 2006. 21 с.

48. Пометун О. І. Історія України: підруч. Для 10 класу закладів загальної середньої освіти. О. І. Пометун, Н. М. Гупан. К.: УОВЦ «Оріон», 2018. 256с.: іл.
49. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посібник. К.: АПН, 2004. 136 с.
50. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
51. Портрети історичних діячів, чиї імена містить програма ЗНО з історії України. URL: <http://liceumilicii.edu.kh.ua/Files/downloads/portr.pdf>. (дата звернення: 23.09. 2022)
52. Приходькіна Н. О. Використання технології «переверненого» навчання у професійній діяльності викладачів вищої школи. URL: <http://qoo.by/2Bk>. (дата звернення: 09.09.2022).
53. Програма МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 22. 08. 2022).
54. Роман Коваль. Недавге щастя полковника Болбочана. Українське життя в Севастополі. URL: <http://ukrlife.org/main/evshan/reness2.htm> (дата звернення: 17. 09. 2022)
55. Сергій Плохій. Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського. Пер. з англ. Микола Климчук. К.: Критика, 2011. 600 с.
56. Сергійчук В.І. Симон Петлюра. Київ: Видавництво «Україна», 2004. 446с.
57. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. К.: Темпора, 2004. 416 с.
58. Скоропадський П.П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918. пер. з рос. Е. Соловей; упоряд. І. Гирич. К.: Наш формат, 2017. 456 с.
59. Солдатенко В. Проект «Україна». 1917-1921 рр. Постаті. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 511с.

60. Солдатенко В. Ф. Україна: революційна доба й наступні десятиліття: історико-історіографічні есе. Київ: ІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 520 с.
61. Терещенко Н. В. Інтелект-карти – сучасні інноваційні соціальні технології навчання в системі освіти. Функціональна економіка. Вчені записки. 2012. № 14. С. 139-145.
62. Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схемпортретів. Історія в школах України. 1999. № 1. С. 25–28.
63. «Українська держава гетьмана Павла Скоропадського». URL: https://www.youtube.com/watch?v=HXUNw98Oh9k&ab_channel=FREE%D0%94OM (дата звернення: 27.09.2022)
64. «Центральна рада на пальцях. Українська революція 1917-18 рр.». URL: https://www.youtube.com/watch?v=FrNari_QMs&ab_channel=KozakUA (дата звернення: 27.09. 2022)
65. Чикаленко Євген. Щоденник (1918-1919). К.: Темпора, 2011. 424 с.
66. Шаповал М. Велика революція. Прага: Вільна спілка, 1928. 273 с.
67. Шкільний курс історії України та методика навчання. Навчально-методичний посібник /упорядник Гамрецька Г.С. Хмельницький: ХГПА, 2021. 166 с.
68. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
69. Яковенко Н. Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України. Упор. та редакція Наталі Яковенко. К., 2008. 241 с.
70. Як організувати якісне дистанційне навчання в умовах війни: поради від Держслужби якості освіти. URL: <https://naurok.com.ua/post/yak-organizuvati-yakisne-distanciyne-navchannya-v-umovah-viyni-poradi-vid-derzhsluzhbi-yakosti-osviti>. (дата звернення: 24.08.2022)

71. Яніна Камбалова, Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи. URL: <http://www.enpuiр.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13006/Kambalova.pdf;jsessionid=521534992F4E256B9B90AFECE72121D5?sequence=1>(дата звернення: 19.09.2022)

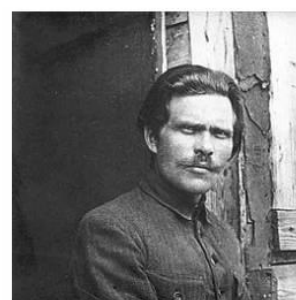
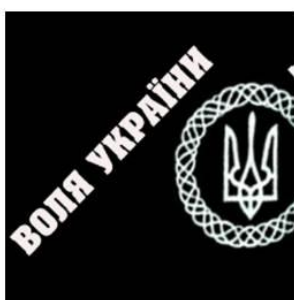
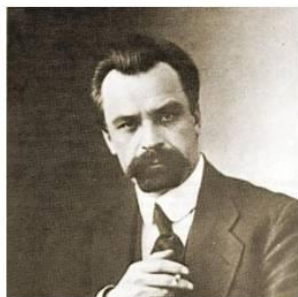
ДОДАТКИ

Додаток А

Кроссенс на тему «Проголошення незалежності УНР. Брест-литовський мирний договір»

Додаток А 1
Кроссенс на тему «Директорія УНР. У вогні війни та
протиборства»

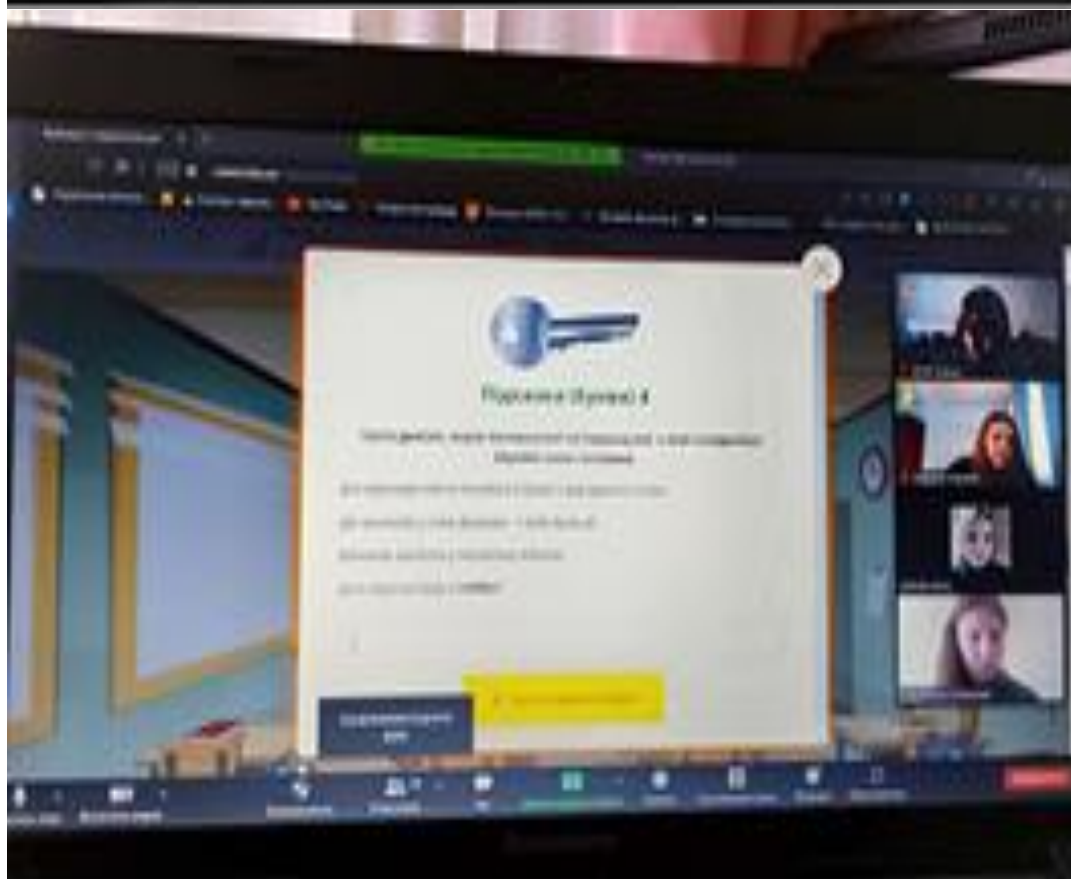
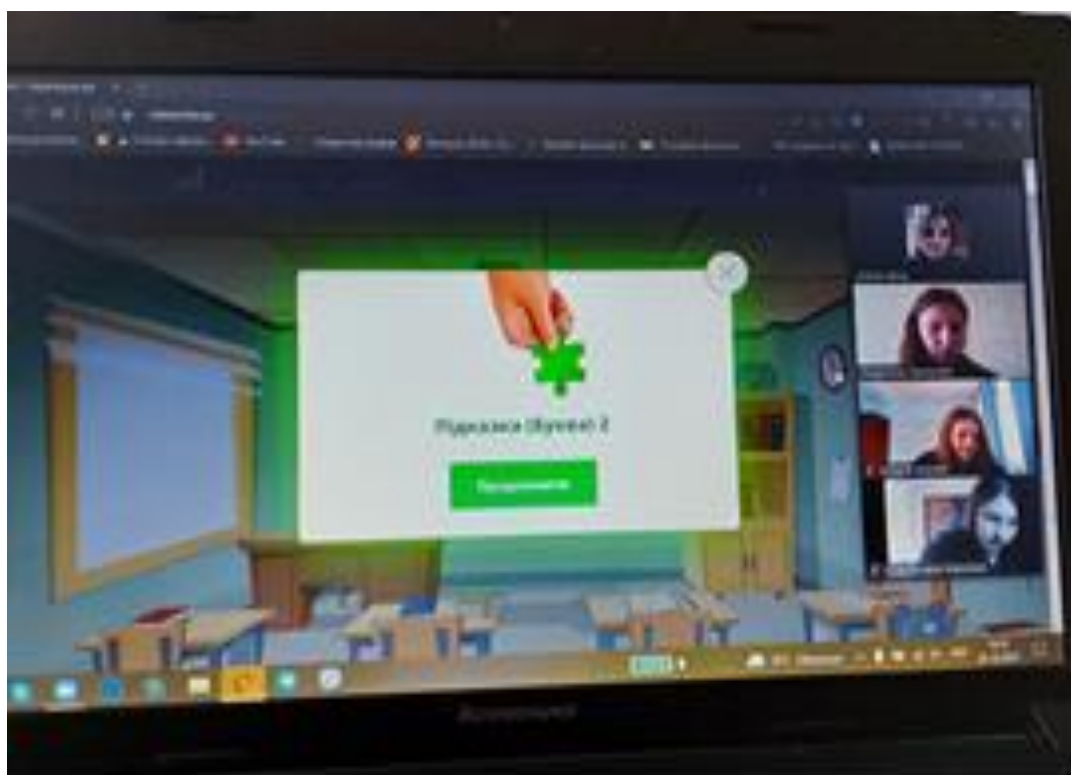
Ментальна карта

Додаток Б 1

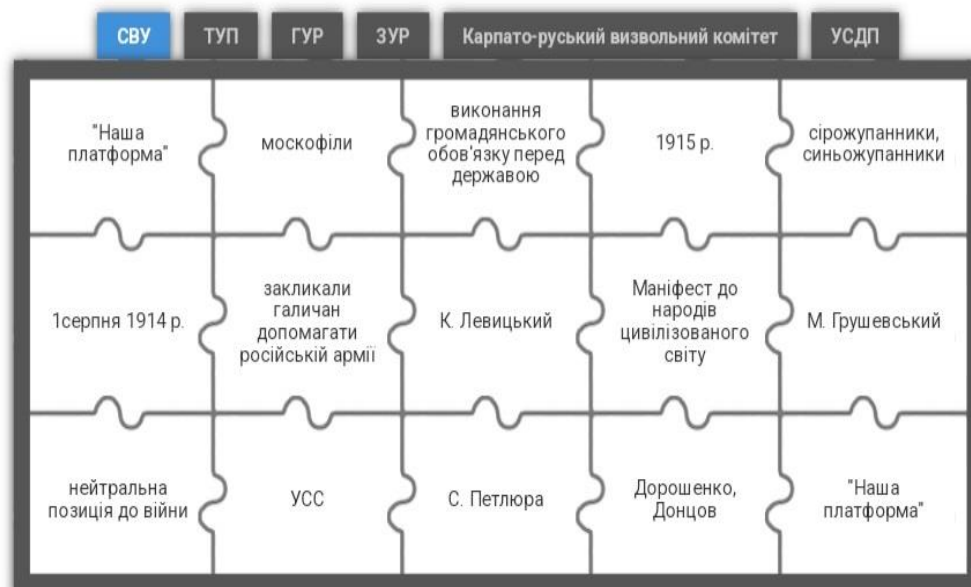
Застосування веб-квесту на уроці історії

Додаток Г

Пазл. Українські політичні організації

2020-10-24

 створити схожу вправу

 закласти у "Моїх вправах"

Додаток Г 1

Додаток Г 2

Завдання:
Розташуйте події в хронологічній послідовності

OK

Паризька мирна конференція, узаконювання окупації Польщею, Румунією та Чехословаччиною західноукраїнських земель

Утворення Української військової організації

Проголошення возз'єднання Закарпаття з Українською Народною Республікою

Остаточне визнання Східної Галичини частиною Польщі Радою послів великих держав

Карпатська Україна

Антирумуно-польське повстання в Татарибні

Військами Угорщини

Надання Закарпаттю автономії у складі Чехословаччини

Початок проведення польським урядом політики «пацифікації» у Східній Галичині

створити схожу вправу

зкласти у "Моїх вправах"